

**Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта
махсус таълим вазирлиги**

Қарши давлат университети

ЯНГИ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР

**(Ўқув қўлланмаси. Педагогика фанлари доктори,
профессор Малла Очилов ўқиган маъруза матнлари)**

Қарши
“Насаф” нашриёти
2000

Педагогик ихтисосликлар бўйича бакалаврият даражасида мутахассислар тайёрлаш учун Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги 1999 йилда тасдиқланган намунавий ўқув режаларида “Янги педагогик технологиялар” курсини ихтисослик фанлари қаторида ўрганиш назарда тутилган. Ўзбек тилида педагогик технологияларга доир илмий ва ўқув адабиётлари жуда кам, ханузгача бирорта ҳам ўқув қўлланмаси чоп этилмаган. Шуни назарда тутиб, профессор Малла Очилов русча манбалар (Прогрессивные педагогические технологии”, Тўшкент, 1999; “Слагаемые педагогической технологии”, М., 1989; “Педагогическая технология в учебном процессе”, М., 1989) асосида педагогик технологиялар ўқув фанининг дастурини тайёрлаб, малака ошириш курслари ва педагогика факультети студентларига ўқиган маъруза матнларидан ушбу қўлланма тузилди.

Ўқув қўлланмаси педагогика ўқув юртларининг студентлари, малака ошириш тизими тингловчилари, аспирантлар, илмий ходимлар, ўқитувчилар ва педагогик технология масалалари билан қизиқувчи китобхонларга мўлжалланган.

Масъул муҳаррир: Н.Х. Ҳакимов - фалсафа фанлари доктори, профессор.

Такризчилар: Д.Ш. Шодиев - педагогика фанлари доктори, профессор.

Т.Фаффорова - педагогика фанлари номзоди, доцент.

Т.Қ.Расулов - фалсафа фанлари номзоди.

Муҳаррир: Т.ТИЛЛАЕВ

О 4702620201-48 48-2000 © М.Очилов - 2000й.
376(10) 2000

ISBN 5-7323-0389-8

СЎЗ БОШИ

Ўзбекистон Республикаси ижтимоий тараққиётнинг демократик-ҳуқуқий, фуқаролик жамияти қуриш йўлидан дадил бормоқда. Иқтисодий, маданий-маърифий, халқ таълими соҳаларида ислохотлар ва янгиликлар жараёnlари босқичма-босқич, изчиллик билан амалга оширилмоқда. Халқимиз сиёсий барқарорлик шароитида Ўзбекистонни жаҳоннинг ривожланган давлатлари даражасига чиқариш мақсадида аҳиллик билан меҳнат қилмоқда.

Давлатимиз истиқболи, бозор иқтисодиёти қонунларига асосланган жамият қуриш соҳасидаги ишларнинг самарадорлиги юқори малакали, юқсак маънавиятли, ривожланган мамлакатлар даражасида, рақобатбардош мутахассислар тайёрлаш, баркамол авлодни шакллантириш муаммоси билан узвий боғлиқ. Президентимиз И.А.Каримов ташаббуси билан ишлаб чиқилиб, Олий Мажлиснинг IX сессиясида қабул қилинган "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури", "Таълим тўғрисидаги қонун", Вазирлар Маҳкамасининг умумий ўрта таълим, академик лицейлар ва касб - ҳунар коллежларини ташкил этиш ҳақидаги ва бошқа қарорлари ана шу мақсадларни рўёбга чиқаришга қаратилган.

Бу ҳужжатларда кадрлар тайёрлаш ва узлуксиз таълим тизимида мустақиллик йилларида эришилган ютуқлар билан бир қаторда мавжуд камчилик ва муаммолар ҳам кўрсатилган. Жумладан: "мактаблар ва бошқа ўқув юртларида таълим жараёнининг ўзидаги ва ўқитиш услубиётидаги камчиликлар оқибатида ўқувчиларда мустақил фикрлаш қobiliяти ривожланмай қолаётганлиги; умумий ўрта таълимнинг амалий йўналганлиги, меҳнат кўникмалари шаклланиш, касбга йўналтирилганлик даражаси етарли эмаслиги; ўқувчиларнинг билиш фаолиятини бошқариш ва билим даражасини баҳолаш тизимида объективлик ва тезқорлик таъминланмаётганлиги; ўқитувчилар, педагоглар ва тарбиячиларнинг каттагина қисми яхши тайёргардлик кўрмаганлиги, билим ва касб савияси пастлиги" ("Баркамол

авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори". Тошкент, 1997, 36-38 -бетлар) шулар жумласидандир.

Кадрлар тайёрлаш ва таълим тизимидаги, ўқув-тарбия ишлари соҳасидаги муаммоларни изчиллик билан, босқичма-босқич ҳал этиш йўллари ва воситалари юқорида тилга олинган давлат ҳужжатларида белгилаб берилган, Президентимиз И.А.Каримовнинг асарлари, нутқлари, савол-жавобларида тобора ойдинлаштирилмоқда. Чунончи, "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури"ни рўёбга чиқаришнинг биринчи босқичида (1997-2001 йиллар) - "ўқув-услубий мажмуаларнинг ҳамда таълим жараёнини дидактик ва ахборот таъминотининг янги авлодини ишлаб чиқиш ва жорий этиш"; иккинчи босқич (2001-2005 йиллар)да - "таълим муассасаларининг моддий-техника ва ахборот базасини мустаҳкамлашни давом эттириш, ўқув-тарбия жараёнини юқори сифатли ўқув адабиётлари ва **илғор педагогик технологиялар** (курсив-муаллифники) билан таъминлаш"; учинчи босқичи (2005 ва ундан кейинги йиллар)да - "таълим муассасаларининг ресурс, кадрлар ва ахборот базаларини янада мустаҳкамлаш, ўқув-тарбия жараёни янги ўқув-услубий мажмуалар, **илғор педагогик технологиялар** (курсив-муаллифники) билан тўлиқ таъминланиши" долзарб вазифалар қаторида белгиланган.

Ўқув-услубий адабиётлар мажмуаларини, янги педагогик технологияларни яратиш ва амалиётга жорий этиш, бир томондан, давлат ва жамоат муассасалари, таълим идоралари ходимларидан; иккинчи томондан педагог-олимлар, илғор ўқитувчилар, амалиётчилар томонидан катта ишларни бажаришни, таълим-тарбия, педагогик технологиялар соҳасида фундаментал тадқиқотлар ўтказиш, янги педагогик технологиялар лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва илмий-тажрибада синовдан ўтказиш, илмий асосланган тавсиялар ишлаб чиқишни тақозо этади.

Шуни таъкидлаш лозимки, таълим тизимини, кадрлар тайёрлашни янгилаш вазифаларини мавжуд ўқитиш усулларини педагогик технология асосида қайта ташкил

этиш, аудиторияда, синфда, дарсда, дарсдан ташқарида ўқув-тарбиявий ишларни бажаришга киришгандаёқ педагогик жараённинг натижасини кафолатлайдиган қилиб лойиҳалаш ва амалга ошириш йўли билангина бажариш мумкин.

ТАЪЛИМ - ТАРБИЯГА ЁНДАШУВЛАР

Педагогика фани ва таълим-тарбия амалиётида турли ёндашувлар қўлланилади. Аънавий ёндашув, тизимли ёндашув, технологик ёндашув, тадқиқий ёндашув, функционал, комплекс, фаолиятли ёндашувлар шулар жумласидандир.

АНЪАНАВИЙ ЁНДАШУВ. Унинг асосий хусусияти - ўқитувчи маълум ахборотни гапириб беради, тушунтиради, талаба эса бу билимни хотирасида сақлайди, “Билим” тушунчаси хотирада сақланадиган ахборот маъносида тушунилади. Талабада билим бор-йўқлиги имтиҳонда шу ахборотга доир берилган саволга ёддан берган жавобига қараб аниқланади. Бунда билим дегани асосан эсда қолдиришнинг натижасидир, у кўпинча юзаки бўлиши ҳам мумкин. Бундай билим хотирада узоқ сақланмайди. Талаба савол берилганда эслаши, баъзан эслай олмаслиги ҳам мумкин.

Аънавий ўқитиш усулида таълим мақсади дастур талабига биноан аниқ ифодаланмайди, талабанинг ўзлаштириш даражаси, сифати ҳақида муаллим аниқ тасаввурга эга бўлмайди.

Аънавий таълим мамлакатимиз ўқув юртларида кенг тарқалган, унинг турли жиҳатлари педагогика, методика фанларида ишлаб чиқилган, катта тажриба тўпланган. Аънавий таълим усулини такомиллаштириш соҳасида изланишлар давом этаётир, лекин унинг объектив имкониятлари чекланган. Мамлакатимизда амалга оширилаётган таълим соҳасидаги ислохотлар, тез суръатлар билан ривожланаётган фан-техника талаблари -таълим усули билан жамиятнинг рақобатбардош, юқори малакали кадрлар тайёрлашга, баркамол авлодни шакллантиришга бўлган эҳтиёжи ўртасида номуносибликни вужудга

келтирди. Уни таълимда бошқа янги ёндашувларни қўллаш йўли билан ҳам этиш лозим.

ТИЗИМЛИ ЁНДАШУВ. Тизим сўзи - тузилма, қисмлардан тузилган, бириккан яхлит нарса ёки ҳодиса маъносини аниқлатади. Тизим тушунчаси ва сўзи, бошқа маъноларга ҳам эга. Масалан, тизим - ип, сим кабиларга терилган нарса; тизим-шода (бир тизим марварид, бир шода маржон кабилар). Шунингдек, кибернетик тизим, ахборотлар тизими, ижтимоий муносабатлар тизими, ҳаракатлар тизими, педагогик тизим каби тушунчалар шаклида ҳам қўлланилади. Тизим тушунчаси одатда айрим белгиларига кўра турларга ажратилади: моддий нарсалар тизими; мавхум тушунчалар, фаразиялар, назариялар, илмий билимлар тизими кабилар.

Тизимли ёндашув илмий билиш методологияси ва педагогик амалиётнинг бир йўналиши сифатида универсал тавсифга эга, педагогикада кенг қўлланади, таълим-тарбияга ҳам педагогик тизим сифатида қараш лозим.

"Тизимли ёндашув" тушунчаси кўпинча "тизимли метод", "тизимли таҳлил усули" тушунчалари билан узвий боғлиқ ҳолда қўлланилади. Чунки тизимли таҳлил усуллари ҳам объектни яхлит тизим сифатида ўрганишни назарда тутади. Тизимли ёндашув, айниқса, тузилиш - вазифасига кўра бажариладиган таҳлилга жуда яқин. Тизимли таҳлилнинг объекти яхлит нарса ёки ҳодиса (тизим) ҳисобланади, у, биринчидан, объектнинг турли қисмларини; иккинчидан, қисмларнинг ўзаро боғлиқлигини; учинчидан, тизимнинг чегараларини ва тўртинчидан, тизимнинг атроф-муҳит билан боғлиқлиги, алоқадорлигини назарда тутади.

Тизимли ёндашувда бир қанча қоида-принциплар мажмуидан фойдаланиладигани, улар тадқиқотчилик ва амалий фаолиятда юқори натижаларга эришиш имкониятини яратади. Бундай қоида-принциплар қаторига, жумладан, қуйидагилар киради: мавхумликдан яққолликка қараб бориш; анализ билан синтезнинг, мантиқийлик билан тарихийликнинг бирлиги; объектда боғланишлар ва ўзаро таъсирларнинг турличалиги; объектнинг тузилиши-вазифалари ва келиб

чиқиши ҳақидаги тасаввурларнинг бирлиги ва бошқалар.

Педагогик тизим - инсон боласини баркамол шахс, бирор касб эгаси сифатида шакллантирувчи яхлит ижтимоий-педагогик ҳодиса бўлиб, унинг таркиби педагогик жараённинг объектлари ва субъектлари, шакл-усуллари, улар ўртасидаги муносабатлар, ўзаро таъсирлар, уларни бошқаришдан иборат.¹ Педагогика кенг ва тор (жинс ва тур) тушунчаларни ўз ичига олади: педагогика - фан; педагогика-ўқув предмети; педагогик - инсон фаолиятининг бир соҳаси сифатида кенг тушунчалардир. Уларнинг ҳар бири маълум қисмлардан тузилган тизим ҳисобланади. Педагогика фан сифатида айрим белгиларига кўра бир неча қисмлардан тузилган тизимдир. Педагогик фанлар тизимига-педагогика назарияси ва тарихи; ўқитиш назарияси ва методикаси; махсус педагогика; жисмоний тарбия назарияси ва методикаси; маданий-маърифий ишлар педагогикаси, ижтимоий педагогика кабилар киради.

Шунингдек, таълим-тарбиянинг мақсади, шакл-усуллари тизими; таълим - тарбиянинг йўналишлари, турлари тизими; узлуксиз таълим тизими; таълим муассасалари тизими; педагогик ихтисосликлар тизими; ўқув вазибалари, ўқув ахборотлари тизими кабилар ҳам педагогик тизим таркибига киради.

ТЕХНОЛОГИК ЁНДАШУВ. Технология юнонча сўз бўлиб, техне - маҳорат, санъат, логос - тушунча, таълимот маъноларини англатади. Технология тушунчаси - тайёр маҳсулот олиш учун ишлаб чиқариш жараёнларида қўлланиладиган усул ва методлар мажмуи; шундай усул ва методларни ишлаб чиқувчи ва такомиллантирувчи фан сифатида таърифланади. Ишлаб чиқариш жараёнларининг таркибий қисми бўлган амаллар - материалларни қазиб олиш, ташиш, тахлаш, сақлаш ва бошқалар ҳам технология дейилади. Технологияга ишлаб чиқариш жараёнларини тасвирлаш, уларни бажариш бўйича қўлланмалар, техник қоидалар ва талаблар, графиклар ҳам киради. Саноат ишлаб чиқариши соҳасида юзлаб технологик лойиҳалар

(жараёнлар) яратилган. Улар, агар техник ҳужжат талабларига амал қилинса, ишни ким ва қерда бажарганидан қатъий назар, маҳсулот сифати ва натижаси кафолатланади.

• Таълим ишига технологик ёндошув:

-ўқиш -ўқитиш жараёнини ўзаро узвий боғлиқ этаплар, фазалар, амалларга ажратиш, бўлишни;

-таълимдан мўлжалланган натижага эришиш учун бажариладиган ҳаракатларни мувофиқлаштириш, кетма-кет, босқичма-босқич амалга оширишни;

-лойиҳалаштирилган ишлар, амалларнинг барчасини бирдек бажаришни назарда тутати.

Бу ёндошув асосан, репродуктив таълимга хосдир. Репродуктив таълим типик вазиятларда бирор иш-ҳаракатни олдин билиб олинган қоидалар асосида бажаришдир.

Репродуктив даражаси учун педагогик технология усулида таълим - такрор ишлаб чиқиладиган конвейерли жараён сифатида ташкил этилади, ундан кутиладиган натижа ҳам муфассал тасвирланиб, аниқ қайд этилади. Ўқув материали аниқ ифодаланган ўқув мақсадига мос қайта тузиб, ишлаб чиқилади, айрим бўлак (қисм, модул)ларга ажратилади, ўқув материални ўргатишнинг альтернатив йўллари назарда тутилади, ҳар бир бўлакни ўрганиш тест.ёрдамида назорат этилиб, ҳато, камчиликлар тузатилиб, тўғрилаб борилади. Ўқув иши эталонда кўрсатилган натижага эришишни назарда тутати. Бу, болаларни қизиқтириш, мусобақа ва ўзаро ёрдамлашишини инкор этмайди. Таълим репродуктив характерда олиб борилгани учун ҳам бу усул билим, кўникма ва малакаларнинг зарур минимумини эгаллашда кўпроқ самара беради. Технологик ёндашувни қўллаш қўйилган ўқув мақсадларига эришишни кафолатлайди.

ТАДҚИҚИЙ-ИЖОДИЙ ЁНДАШУВ. Бу ёндашув таълимнинг мақсади талабада бирор муаммони ечиш қобилиятини ўстириш, янги билим (тажриба)ни мустақил ўзлаштириш, ҳаракатнинг янги усулларини топиш. шахсан ташаббус кўрсатишни кўзда тутати.

Тадқиқий ёндашув фаолиятнинг ижодий, актив характери

билан боғлиқ.

Бу ёндашувда талабанинг ўқув-билиш фаолиятига педагог рағбатлантирувчи усулда раҳбарлик қилади, боланинг шахсий ташаббусини қўллаб-қувватлайди, бола билан ҳамкорлик қилади, талабанинг фикр ва қизиқишларини олдинги ўринга қўяди. Тадқиқий ёндашув бўйича ҳам педагогик технология вариантлари ишлаб чиқилган:

Педагогика назарияси ва амалиётида анъанавий ёндашув ўз имкониятларини сарфлаб бўлди, тизимли, технологик ва тадқиқий ёндашувлар истиқболга эга. Технологик, тизимли ва тадқиқий ёндашувлардан ҳар бирининг таълим тизимида ўз ўрни бор ва ўз жойида қўлланилиши лозим.

Ривожланган мамлакатларда таълимнинг турли даражалари учун (репродуктив, маҳсулдор, тадқиқий-ижодий) педагогик технология вариантлари ишлаб чиқилган.

Кенг қўламда амалга оширилаётган таълим ислохотлари таълимнинг илғор технологияларини ўрганиш ва ўқув - тарбия жараёнига жорий этишни тақозо қилади. Бу ўз навбатида педагог ходимлардан таълим соҳасига технологик ёндашувни, педагогик технология усулини эгаллашни ва Ўзбекистоннинг миллий, маънавий - маданий хусусиятлари, тарихий илғор анъаналарини ҳисобга олган ҳолда педагогик амалиётда қўллаш ва ривожлантиришни талаб этади.

Технологик ёндашув мавжуд анъанавий ўқув жараёнига фақат комплекс тарздагина эмас, педагоглар томонидан ўзлаштирилиши, методик қўлланмалар, ўқув-моддий база яратилишига қараб босқичма-босқич, айрим элементлари амалга оширилавериши ҳам мумкин. Бу биринчи навбатда педагогик технологиянинг муҳим қисми - предметлар ва мавзулар бўйича таълим мақсадларини аниқлаш усуллари тааллуқлидир.

Педагогик тадқиқотчилар таълим-тарбия ҳодисаларини ўрганганда маълум даражада бу ёндашувларни қўллайдилар. Амалиётчи педагоглар ҳам бундан мустасно эмас. Агар ҳар бир ёндашув нималигини англаб, ўз ўрнида, мақсадга мувофиқ тарзда унга амал қилинса, ўқув-тарбиявий ишлар самарадорлиги анча юқори бўлар эди.

ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ - ТАЪЛИМНИНГ ТИЗИМЛИ УСУЛИ

Педагогика фани ва амалиётида қўлланилаётган “педагогик технология” атамаси инглизча “an educational technology” сўзидан олинган бўлиб, айнан таржимаси “таълим технологияси” деган маънони билдиради. Педагогика фанида педагогик технология тушунчасини таърифлашда ҳали ягона бир фикрга келинганича йўқ.

Айрим амалиётчи педагоглар “педагогик технология” деганда технологик ёндошувга асосланмаган (баъзи фойдали, самарали усулларни ёки ўқитиш жараёнида техник воситаларни қўллашни) тушунадилар. Ваҳоланки, педагогик технология таълим жараёнига янгича, ўзига хос белгилар, хусусиятларга эга бўлган, тизимли, технологик ёндошувга асосланади. У, педагогикада ижтимоий-муҳандислик тафаккурининг маҳсули; технократик илмий фикр (онг)нинг таълим соҳасидаги лойиҳаси, талим жараёнини маълум даражада стандартлаштириш, такрорланадиган педагогик жараён (цикл)га айлантиришдир.

Педагогикада қайта такрорланадиган педагогик жараён (цикл)ни яратиш осон иш эмас. Бунга ўқув - тарбия вазифаларининг турли-туманлиги, таълим мазмуни ва ўқув материалларининг ҳар хиллиги, талабаларнинг билим ўзлаштириш қобилиятлари, хотира хусусиятлари бир хил эмаслиги каби қатор факторлар сабаб бўлади. Шунга қарамай ривожланган мамлакатларда олимлар педагогик технология усулини ишлаб чиқдилар, улар яратган педагогик технология усули қайта такрорланадиган педагогик цикл бўлиб, таълим олишда режалаштирилган натижаларни кафолатлайди.

Педагогик адабиётларда педагогик технология тушунчасига берилган таърифларни ва унинг муҳим белгилари, хусусиятларини қуйида умумлаштирилган ҳолда келтирамыз.

ЮНЕСКО ташкилоти маъқуллаган таъриф: "Педагогик технология - бу, таълим шаклларини оптималлаштириш мақсадида техник воситалар, инсон салоҳияти ҳамда уларнинг ўзаро таъсирини инobatга олиб, ўқитиш ва билим ўзлаштиришнинг барча жараёнларини аниқлаш, яратиш ва қўллашнинг тизимли методидир" ("Прогрессивные педагогические технологии", Тошкент, 1999, 3-бет).

Бошқа муаллифларининг таърифлари:

- педагогик технология - амалиётга жорий этиш мумкин бўлган маълум педагогик тизимнинг лойиҳасидир;

- педагогик технология - таълим-тарбиядан кўзланган мақсадга эришиш учун ўқув жараёнида қўлланиладиган усуллар, воситалар мажмуидир;

- педагогик технология олдиндан белгиланган, лойиҳалаштирилган ўқув-тарбия жараёнини изчил амалга ошириш кабилар.

Юқорида келтирилган таърифлар педагогик технология усулининг мазмунини англаш ва аниқлаш жараёни ҳали поёнига етмаганлигидан далолат беради. Бу масалага ойдинлик киритиш учун, аввало, педагогик технология усулининг муҳим белгиларини аниқлаш талаб этилади. Педагогик адабиётларни ўрганиш ва таҳлил этиш педагогик технологиянинг муҳим хусусиятлари, белгилари қаторида қуйидагиларни кўрсатишга имкон беради:

- таълим жараёнини олдиндан лойиҳалаш ва синфда ўқувчилар билан қайта ишлаб чиқиш;

- тизимли ёндашув асосида талабанинг ўқиш-билиш фаолиятини тасвирлайдиган таълим жараёни лойиҳасини тузиш;

- таълим мақсади реал, аниқ диагностик бўлиши ва ўқувчининг билим ўзлаштириш сифатини объектив баҳолаш;

- таълим жараёнининг тузилиши ва мазмуни яхлитлиги, ўзаро боғлиқ ва ўзаро таъсирда бўлиши;

- таълим шаклларини оптималлаштириш (қулайлаштириш);

- таълим жараёнида техник воситалар ва инсон салоҳиятининг ўзаро таъсирини ҳисобга олиш;

-таълим мақсадларини кўзлаган эталон асосида ўқувчиларнинг кузатиладиган, ўлчанадиган ҳаракатлари шаклида жуда ойдинлаштириш;

-талабанинг фаоллигига таяниб ўқитиш;

-билим ўзлаштириш жараёнида йўл қўйилган хатоларни аниқлаб, тузатиб бориш;

-шакллантирувчи ва жамловчи баҳолар;

-белгиланган мезонларга биноан тест вазифаларини бажариш;

-таълимнинг режалаштирилган натижасига эришишнинг кафолатганлиги;

-таълим самарадорлигининг юқорилиги.

Педагогик технология тушунчасига доир мавжуд таърифлар ҳамда педагогик технология усулининг муҳим белгилари, хусусиятларини умумлаштирилган ҳолда келтирдик. Маълумки, мантиқ фанига кўра, бирор тушунчага илмий таъриф бериш учун таърифда тур ва жинс тушунчалар келтирилиши ва таърифланаётган тур тушунчани жинс тушунчага кирадиган бошқа тур тушунчалардан фарқини кўрсатувчи муҳим белгилари кўрсатилиши талаб этилади. ЮНЕСКОнинг таърифида “педагогик технология”-тур тушунча, “тизимли метод” жинс тушунча ҳисобланади. Таърифда педагогик технология усулини ўқитишнинг бошқа усулларида фарқини кўрсатувчи айрим белгилари ҳам (таълим шакллари оптималлаштириш, техник воситалар ва инсон салоҳияти ҳамда уларнинг ўзаро таъсирини инобатга олиш; ўқитиш ва билим ўзлаштиришнинг барча жараёнларини аниқлаш, яратиш ва қўллаш) кўрсатилган.

Лекин бизнинг фикримизча, ЮНЕСКО таърифида педагогик технологияни таълимнинг бошқа усулларида кескин фарқини яққол кўрсатувчи: “таълим жараёнига тизимли, технологик ёндашув; таълим мақсадларини ойдинлаштириш; натижасини кафолатлаш ва объектив баҳолаш” дек муҳим белгилар акс этмаган. Жинс тушунча сифатида ишлатилган “тизимли метод” атамаси ҳам битта метод (яъни тизимли метод) маъносини билдиради.

Бизнингча, таърифда жинс тушунча сифатида “методлар мажмуи” атамасини ишлатиш мантикий жиҳатдан тўғрироқ бўлар эди. Шу мулоҳазалар асосида биз “педагогик технология” тушунчасига қуйидагича таъриф беришни мақсадга мувофиқ, мукамалроқ деб ҳисоблаймиз:

Педагогик технология - тизимли, технологик ёндошувлар асосида таълим шакллари қўлайлаштириш, натижасини қафолатлаш ва объектив баҳолаш учун инсон салоҳияти ҳамда техник воситаларнинг ўзаро таъсирини инобатга олиб, таълим мақсадларини ойдинлаштириб, ўқитиш ва билим ўзлаштириш жараёнларида қўлланиладиган усул ва методлар мажмуидир. Бундай усул ва методларни ишлаб чиқиш педагогик технология назарияси ва методикасининг вазифасидир.

Хуллас, педагогик технология - таълим усули, маълум маънода таълим-тарбия жараёнлари, воситалари, шакл ва методлари мажмуи. Ўқув материалларини танлаш, қайта ишлаб ўқувчиларнинг кучига, ўзлаштириш хусусиятларига мослаб шакли, ҳажмини ўзгартириш ҳам таълим технологиясига дахлдор. Педагогик технология таълим-тарбиянинг объектив қонуниятлари, диагностик мақсадлар асосида ўқув жараёнлари, таълим-тарбиянинг мазмуни, метод ва воситаларини ишлаб чиқиш ва такомиллантириш тизимидир.

Педагогик технология учун педагогик амалиёт жараёнларини белгилаш ва тасвирлаш; ўқувчи ёки студент келгуси фаолиятида дуч келадиган вазифаларни олдиндан аниқлаш; ўқитишнинг ҳар бир босқичида таълимнинг мазмуни (ўқув режаси, ўқув элементлари, уларнинг мантикий тузилмаси, ўқув дастурлари, дарсликларини)ни белгилаш; ўқув юқламаси боланинг кучига мослик даражасини ва талабанинг ўзлаштириш тезлигини аниқлаш; таълим-тарбиянинг шакллари ва воситалари (ўқув қўлланмалари, таълимнинг техник воситалари)ни тайёрлаш; ўқув жараёнининг мотив компонентини рўёбга чиқариш мақсадида предметнинг мазмунига киритиш учун қўшимча

равишда вазиятли матнлар, тестлар тайёрлаш; шахсда шакллантириш назарда тутилган касбий сифатлар ва маънавий-фазилатларни ўзлаштиришга йўналтирилган машқлар тизимини ишлаб чиқиш; таълимнинг натижаси ва ўзлаштириш даражаси, сифатини баҳолаш мезонларига мос равишда талабанинг билим ва малакаларни эгаллаш сифатини объектив баҳолаш учун тест (назорат) вазифаларини тайёрлаш; дарсда ва дарсдан ташқари ўқувчига бериладиган вазифаларни режалаштириш, мустақил машғулотларнинг тузилмаси ва мазмунини ишлаб чиқиш кабилар ҳам педагогик технологиянинг вазифалари ҳисобланади.

Педагогик технологиянинг фан сифатидаги вазифаси таълим-тарбия амалиётида энг самарали ва тежамли ўқув жараёнларини шахсни касб эгаси сифатида шакллантирувчи педагогик, психологик қонуниятларни аниқлаш, шунингдек фалсафа, социология, физиология, математика, кибернетика, информатика ва бошқа фанларнинг қонуниятларидан фойдаланиш йўллари аниқлашдан иборат.

Педагогик технология назарияси ва амалиёти қуйидаги қонуният ва принципларга асосланади:

- таълим-тарбия жараёни тузилиши ва мазмуни жиҳатидан яхлитлиги, бирлиги;

- таълим жараёнини оптималлаштириш: қулай шароит яратиш, оз вақт, кам куч сарфлаб, юқори натижага эришиш;

- замонавийлик: педагогик амалиётга илмий асосланган дидактик янгиликларни, янги тартиб-қоидаларни жорий этиш, таълим мазмунини узлуксиз янгилаб, замонавийлаштириб бориш;

- илмийлик: таълим-тарбияда янги шакл ва воситалар, фаол методлар, дидактик материалларни қўллаш, узлуксиз изланиш, тадқиқот;

- талаба ва ўқитувчи фаолиятини оқилona уюштириш: ўқитувчи таълим мақсадини, мазмунини пухта билиши, таълим усуллари ва техник воситаларни яхши эгаллаган

бўлиши; ўқувчининг манфаатдорлиги, қизиқиши ва интилувчанлиги;

-педагогик жараёни жадаллаштириш: ахборот технологияси ва техник воситалардан фойдаланиш самарадорлигини оширувчи дидактик материалларни ишлаб чиқиш ва кенг қўллаш;

-ўқув жараёни учун зарур моддий-техник базаси яратиш;

-педагогик жараён натижаларини холисона ва объектив баҳолаш: тест усули, рейтинг тизими, талабанинг билим ва кўникмаларни эгаллаш жараёнини назорат қилиш, баҳолашни автоматлаштириш;

-таълим-тарбиянинг табиатга мослиги;

-таълим-тарбиянинг жамиятга мослашуви ва бошқалар.

ПЕДАГОГИК ТИЗИМ

Педагогик технология усули тизимли, технологик ёндашувларга асосланади. Система (тизим) юнунча сўз бўлиб, яхлит бир тузилма, қисмлардан тузилган, бириккан маъносини англатади.

Педагогик тизим-педагогик технологиянинг асоси, замини ҳисобланади. Педагогик тизим-бир бутун, ҳаракатланувчи яхлит ижтимоий-педагогик ҳодиса бўлиб: ўқувчи (1), таълим-тарбиянинг мақсади (2), мазмуни (3), ўқув жараёни (4), ўқитувчи ёки техник воситалар (5) ва таълим-тарбиянинг ташкилий шакллари (6) тузилди (Беспалско В.П. "Слагаемые педагогической технологии", М. 1989, 6-7-бетлар).

Таълим-тарбиянинг мақсади объектив ҳарактерга эга. У ҳар бир жамиятнинг моддий-маънавий эҳтиёжларидан ҳосил бўлади, ижтимоий буюртма сифатида давлат ҳужжатларида умумий тарзда ифодаланади. Таълим-тарбиянинг мақсади тизим ҳосил қилувчилик хусусиятига эга. Педагогик тизимнинг барча қисмлари таълимнинг мақсадига боғлиқ ва уни рўёбга чиқаришга хизмат қилади. Шахсни, мутахассисни шакллантириш мақсади таълимнинг мазмуни (ўқув режаси, ўқув дастури, дарсликлар)ни белгилайди.

Педагогик тизим **дидактив вазифа** ва **таълим технологиясини** ўз ичига олади. Таълим-тарбиянинг мақсади ва мазмуни - дидактив вазифа; дидактик жараён, ўқитувчи ва техник воситалар, таълим-тарбия шакллари усуллари - таълим технологиясига киради. Педагогик амалиётда дидактив вазифани таълим технологияси ёрдамида ўқувчи, талаба ўзлаштириб олади.

Педагогик технологиянинг моҳияти шундан иборатки, у, биринчидан, таълим-тарбия жараёнини олдиндан лойиҳалаш ва сўнгра синфда, аудиторияда ўқувчилар билан бирга лойиҳани қайта ишлаб чиқишни назарда тутди. Бу масалани “дидактив вазифа”, “таълим технологияси” тушунчаларини қўллаш билан ҳал этиш мумкин.

Иккинчидан, анъанавий педагогикада методик ишланмалар ўқитувчи дарс ўтиши учун тузилса, педагогик технология - ўқувчини ўқув-билиш фаолиятининг шакллари ва мазмунини тасвирлайдиган таълим жараёни лойиҳасини ишлаб чиқишни таклиф этади.

Учинчидан, педагогик технологиянинг муҳим белгиси - мақсад ҳосил қилиш жараёнидир. Анъанавий педагогикада “педагогик мақсад” масаласига назариячилар ҳам, амалиётчилар ҳам кам эътибор беради, мақсад - методик адабиётларда ҳам ноаниқ ифодаланиб, унга эришиш даражаси ҳам субъектив баҳоланади.

Педагогик технологияда - педагогик мақсадни аниқлаш асосий муаммо бўлиб, мақсадни диагностик ифодалаш, билим ўзлаштириш сифатини объектив баҳолаш назарда тўтилади.

Ниҳоят тўртинчидан, таълим-тарбия жараёнлари тузилиши ва мазмуни жиҳатидан яхлитлиги - педагогик технологияни ишлаб чиқиш ва амалга оширишнинг муҳим принципи ҳисобланади. Яхлитлик принципи, шунингдек, таълимнинг ҳар бир тури бўйича бўлажак педагогик тизимнинг лойиҳасини ишлаб чиқаётганда педагогик тизимнинг барча элементлари (чорак, семестр, ўқув йили давомида ҳам, шунингдек бутун таълим даврида ҳам) ўзаро таъсирда бўлишига эришиш зарур.

Педагогик тизимнинг бир элементи, масалан мақсади ўзгарса унинг бошқа қисмлари (мазмун, шакллари, жараёнлар) ҳам ўзгаради.

ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ

Ўқиш, ўқитиш инсон фаолиятининг бошқа соҳалари сингари ижтимоий фойдали фаолиятдир, гарчи унинг самараси дарҳол бевосита кўзга ташланмаса ҳам. Иқтисодий тузумлар нима ишлаб чиқараётгани билангина эмас, балки қандай ишлаб чиқараётгани ва қанақа меҳнат қуроллари билан ишлаб чиқараётганлиги билан бири иккинчисидан фарқланади, деган ғоя ўқиш-ўқитиш фаолиятига ҳам тааллуқлидир.

Педагогикада таълим усуллари ривожланишига шу нуқтаи назардан қараб, уни шартли равишда қуйидаги босқичларга ажратиш мумкин:

1- муаллим “ўз қўл кучи” билан ўқитиш босқичи, яъни ўқувчи учун ахборот манбаи - ўқитувчи бўлиши.

2- ўқув китоблари, дарсликлар яратилган ва кенг қўлланилган босқич;

3- аудио-визуал воситалар қўлланилган босқич;

4- ўқитишни бошқаришда оддий автоматлаш воситаларини қўллаш босқичи;

5- ўқитишни ҳозирги замонавий ЭЎМ лар воситасида бошқаришни автоматлаштириш босқичи.

Инсониятнинг ривожланиш давлари алмашганда педагогик технологиялар бутунлай йўқ бўлиб кетмайди, балки педагогик технологиялар кейинги даврларга ассоциация орқали фикран боғланади, янги сифатлар, хусусиятларга эга бўлиб, кучаяди, бойийди. Бу жараён борган сари тобора тезлаша боради.

Кишилиқ тарихида 1-босқич узоқ муддат давом этган. Унда ўқитувчи ўз кучига, ўз билим ва маҳоратига асосланиб иш

бажарган. Кейинчалик дунёвий ва диний мазмундаги қўлёзма китоблар яратилди, лекин ўқувчи уларнинг мазмунини ўқитувчи фаолияти воситасида ўзлаштиради. Бундай ҳолат XVI асргача - Я.А.Коменский "Буюк дидактика" асарида ўқувчи таълим олиши учун дарслик зарурлигини исботлагунча давом этди. Яна бир қанча тўсиқларни бартараф этиб, дарсликлар Европа мамлакатларида XVIII асрда кенг қўлланила бошланди.

2-босқич - қоғоз ўқув китоби даври ҳали ниҳоясига етказилгани йўқ, дарсликлар яратиш ва улардан фойдаланиш технологияси ҳамон мукаммал эмас. Лекин ўқитишнинг 1,2,3-босқичларига хос таълим воситалари мактабларга жадал кириб келмоқда.

Ўқув китобларини жорий этиш қарама-қаршилиқлар кураши натижасида содир бўлган. Кейинги даврларда ҳам таълим соҳасидаги жиддий ўзгаришлар курашсиз, осон бўлмаган. Ҳозирги кунда ҳам 1-босқич технологияси руҳида шаклланган айрим педагогларда кейинги даврларда вужудга келган ўқув воситаларини ўзлаштириб олишга, таълим-тарбия жараёнини шу асосда ташкил этишга интилиш суст. Ваҳоланки 1-босқич ўқув воситалари ўқитувчидан қўп меҳнат талаб этади ва ўқувчининг билим, тайёргарлик даражаси юқори бўлмайди.

Бу педагогик босқичларнинг ҳар бирида таълим методлари такомиллаштирила борганлиги туфайли ўқитувчи меҳнатининг самараси ортиб, янги технологияни қўллайдиганлар сафи кенгая борган.

Ҳозирги пайтда Ўзбекистон Республикасини ривожланган давлатлар даражасига чиқариш мақсадида "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури", "Таълим тўғрисидаги қонун" қабул қилинди. Таълим Ўзбекистон давлати сиёсатининг устувор соҳасига айланди, улкан ишлар режалаштирилмоқда, давлат бюджетидан бу соҳага катта маблағлар ажратилмоқда. Миллий дастурда ривожланган мамлакатлар даражасида рақобатбардош, юксак маънавий-ахлоқий фазилатларни эгаллаган, юқори малакали кадрлар тайёрлаш мақсади кун тартибига қўйилди. Илгариги

педагогик технологиялар билан бу вазифаларни бажариб бўладими? 3,4-педагогик босқичларни четлаб, 5-чи - ЭҲМ ларга асосланиб педагогик технология воситалари ва методларини ўзлаштиришга ўтиш мумкинми? Тажриба бу саволга ижобий жавоб беради.

Ҳозирги кунларда кўпчилик синф хоналарига кириб таълим жараёнини кузатган киши мавжуд педагогик тизим биринчи ва иккинчи босқичларга хос эканлигига ишонч ҳосил қилади. Ваҳоланки, ҳозирги пайтда айрим умумий таълим мактабларида педагогик тизимни учинчи, тўртинчи босқичлар даражасида ташкил этиш учун имкониятлар, шарт-шароитлар мавжуд.

Шуни таъкидлаш лозимки, компьютерларни сотиб олиб, синф хонасига ўрнатиш билан ўқитишнинг бешинчи босқичи вужудга кела қолмайди. Педагогик технологияни лойиҳалаш ва қўллаш яхлит жараёнлигини доимо ёдда тутиш ва уни амалга оширишга ҳаракат қилиш, интилиш лозим. Агар педагогик тизимда таълимнинг техник воситаси сифатида компьютер ишлатиладиган бўлса, педагогик тизимнинг бошқа элементлари ҳам шунга мос равишда ташкил этилиши керак, шундагина компьютернинг барча дидактик имкониятларини юзага чиқарадиган янги, такомиллашган педагогик технология ҳосил бўлади.

ТАЛАБАНИНГ БИЛИМ ЎЗЛАШТИРИШ ДАРАЖАЛАРИ

Киши ҳар бир оқилона фаолиятни шу фаолиятни бажариш методикаси ҳақида олдин ўзлаштирилган ахборотлар асосида бажаради. Олдин билиб олинган ахборотларга бевосита таянмай, тусмол ва хатоликлар йўли билан бажариш - таълим-тарбия иши учун характерли бўлолмайди. Кишининг маҳорати қандайлиги фаолият ҳақидаги ахборотларни ўзлаштириш даражасига боғлиқ, фаолиятга доир ахборотларни ишлата билиш эса айрим ўқув

элементлари ва бутун ўқув предмети мазмунини ўзлаштириш сифатига, яъни ҳаракатнинг мўлжал асоси (ХМА)ни ўзлаштириш сифатига боғлиқ. Бунда билиб олинган ХМА, ё айнан ўзлаштириб олинганидек ёки фаолиятнинг шарт-шароитига қараб ўзгартирилган ҳолда ишлатилиши ҳам мумкин. Билиб олинган ахборотдан фойдаланиш усули бўйича ўқув фаолияти репродуктив (эсда қолганига кўра) ва продуктив (маҳсулдор) турларга ажратилади. Қўйилаётган вазифаларни (масалаларни) ечиш учун дастлабки ахборотлардан фойдаланиш усули фаолиятни турларга ажратишнинг умумий принципи ҳисобланади. Репродуктив фаолият маҳсулдордан олдин келиши шубҳасиз, яъни маҳсулдор фаолият ундан ўсиб чиқади.

Репродуктив фаолиятда ўзлаштирилган ХМА, унинг алгоритмлари ва қоидалари фақат ҳар хил кўринишларда қайта ишлаб чиқилади (таълимда айнан қайта гапириб беришдан тортиб, ўхшаш вазиятларда бироз ўзгартириб айтишгача), ўқув предметида дастлаб билиб олинган маълумотларга ўқувчи фаолият давомида бирор янги ахборот қўшмайди. Алгоритмик ҳаракатлар, яъни яхши таниш шароитларда ва аниқ тасвирланган қоидаларга биноан ҳаракат қилиш репродуктив фаолият учун характерлидир. Масалан, талаба умумий таълим, ихтисослик предметлари бўйича ўқув қўлланмаларидаги барча масалалар (вазифалар)ни илгари ўзлаштирилган (билинган) қоидалар ва алгоритмларга биноан ечади, ўқувчининг бундай фаолияти репродуктивлик доирасидаги ҳаракатларидир.

Маҳсулдор фаолият жараёнида ўқувчи ҳар доим ўқув предметида ўзлаштириб олинганга нисбатан янги ҳаракат - ХМА яратади, яъни ўқув - қўлланмасининг мазмунидан фарқ қиладиган янги ахборотни юзага келтиради. Янги ахборотни яратиш доимо изловчилик (тадқиқотчилик) фаолиятида олдинги тажрибага суянади.

Репродуктив ва маҳсулдор фаолиятлар ўзаро боғланган бўлиб, билим эгаллашда шу икки босқичга мос тузилма яратади. Ўқувчи ҳам репродуктив, ҳам маҳсулдор фаолиятга

доир ҳар бир ҳаракатни амални ечиш жараёнининг элементи сифатида бажаради. Психолого-педагогик фанларда масала деганда маълум бир вазиятда маълум ҳаракат ёрдамида бажариш мумкин бўлган маълум бир мақсад тушунилади. Шундай қилиб мақсад, вазият ва ҳаракат масаланинг компонентлари ҳисобланади. Репродуктив ёки маҳсулдор фаолиятни қўллаш компонентлари масалаларда кўрсатилган вариантларга боғлиқ бўлади.

Инсон фаолиятининг мумкин бўлган барча тузилмасини турли масалаларни ечиш қобилияти сифатида қуйидаги тўртта изчил ўзлаштириш даражалари (а) шаклида тақдим этиш мумкин: а-I-IV - тўрт даражаси, улар таълим жараёнида шу предметдан ўқувчи билим-тажрибасининг ўсиш (юксалиш) даражаларини акс эттиради.

1- даража (а-I). Агар масалада уни ечишнинг мақсади, вазияти ва ҳаракати кўрсатилган бўлса, ўқувчидан бу учала компонент масаланинг тузилишидаги барча компонентларга мос келиши ҳақида хулоса чиқаришгина талаб этилади, бу билиш фаолияти ҳисобланади. Ўқувчи уни объектлар, жараёнлар ёки ҳаракатлар ҳақидаги илгари ўзлаштирилган ахборотни қайта идрок қилгандагина бажара олади. Бу ташқаридан алгоритмик кўринишда берилган алгоритмик фаолиятдир.

2- даража (а-II). Агар масала (вазифа)да мақсад ва вазият берилган бўлса, ўқувчидан уни ечиш учун олдин ўзлаштирилган (ўрганилган) ҳаракатни қўллаш талаб этилади, бу - репродуктив алгоритмик ҳаракат. Ўқувчи уни - бу ҳаракатни бажаришнинг олдин ўзлаштирилган мўлжали ҳақидаги ахборотни мустақил қайта тиклаб ва қўллаб бажаради. Буни типик масала дейилади.

3- даража (а-III). Агар масала (вазифа)да мақсад берилган бўлиб, лекин унга эришишнинг вазияти ноаниқ бўлса, ўқувчидан эса вазиятни аниқлаш (тўлдириш) ҳамда бу нотипик масалани ечиш учун олдин ўзлаштирилган ҳаракатни қўллаш талаб этилса, бу эвристик типдаги

маҳсулдор ҳаракат ҳисобланади. Ўқувчи бундай фаолиятни типик ҳаракатнинг илгаридан маълум мўлжал асосини мустақил ўзгартириш жараёнида субъектив (ўзи учун) янги ахборотни топиш ва нотипик масалани ечиш учун субъектив янги ХМА ни қуриш жараёнида бажаради. Бу, эвристик фаолият бўлиб, тайёр алгоритм ёки қоидага биноан бажарилмайди, балки, ҳаракатнинг ўзи давомида яратилган ёки қайта ўзгартирилган алгоритм ёки қоидага биноан бажарилади. Аниқ бир масалани ечиш ёки лойиҳани тузиш учун натижасини олдиндан фақат умумий тарзда айтиш мумкин бўлса, уни маълум умумий усул билан мустақил равишда ечиш бунга мисол бўла олади.

4- даража (a-IV). Агар вазифа (масала)да фаолиятнинг мақсади умумий тарздагина маълум бўлса, мақсадга эришиш учун вазиятни ҳам, ҳаракатни ҳам излаб топиш талаб этилса, бу ижодий типдаги маҳсулдор фаолиятдир, бунинг натижасида фаолиятнинг объектив 'янги мўлжал асоси яратилади. Фаолиятни бажариш жараёнида объектив янги ахборот олинади. Бунда киши ўзига илгаридан маълум бўлган соҳада “қоидасиз” ҳаракат қилади, ҳаракатнинг янги қоидасини яратади, яъни ижодий (тадқиқотчилик) фаолиятини бажаради. Илмий-ишлаб чиқариш муаммоси сингари изланишни, тадқиқотчилик ва яратувчиликни тақоза қиладиган фаолиятлар бунга мисол бўла олади.

Фаолиятни ўзлаштиришнинг бу тўрт даражаси - киши маҳорати шаклланишининг изчил фазалари, билим тажрибани ўзлаштиришнинг даражаларидир.

Шундай қилиб билим ва малакалар (фаолият)ни ўзлаштириш сифати бўйича таълим мақсадини диагностик белгилаш - ўзлаштиришнинг зарурий даражаларини аниқлашдан иборат. Масалан, ўқувчидан ўқув предметларининг кўпини иккинчи (a-II) даражада ўзлаштириш талаб этилади. Таълимнинг бу мақсади дастурда кўрсатилган ўқув элементларини ўқитувчилар типик масалаларни (вазифаларни) ХМА ни ўз хотирасида қайта

тиклаб, фаолият алгоритми кўринишида мустақил бажаришидан иборат.

ЎҚУВ ЖАРАЁНИ

Замонавий психолог - педагогик фанлар эришган ютуқларга биноан ўсталган ўқув жараёни учта бир-бири билан боғлиқ қисм (компонент)дан иборат: 1. Мотивлар (М); 2. Ўқувчининг ўқиш (ўзлаштириш)фаолияти (ЎФ); 3. Ўқувчининг билиш фаолиятини бошқариш (Б). Бошқариш вазифасини муаллим ёки техник воситалар бажаради. Демак, дидактик (ўқув) жараёни (ДЖ.) қуйидаги формула тарзида ифодалаш мумкин:

$$ДЖ = М + ЎФ + Б$$

Ўқув жараёни қисмларидан ҳар бирида (М,ЎФ,Б) қандай педагогик мақсад назарда тутилганига қараб таълим-тарбия жараёнининг турли методика (технология)лари ҳосил бўлади. Бундай методикалар сони жуда кўп бўлиши мумкин, Таълим-тарбия вазифасини ечиш қулай бўлиши учун мавжуд технология (методика)лардан қай бирини танлаш маълум мезонлар асосида амалга оширилади. Шунинг эса тутиш лозимки, таълимнинг мақсади ва ўқув жараёнлари ўзаро бир-бирига айнан мос бўлиши керак ҳар бир диагностик мақсадга маълум бир таълим-тарбия жараёнида эришиш мумкин ва ҳар бир ўқув жараёнда эришиш мумкин бўлган мақсад қўйилиши зарур.

Педагогик технологиянинг бу қисмларини ишлатаётганда табиатга мослик принципи ва ўқув жараёнини жадаллаштириш принципларига риоя қилинади. Табиатга мослик принципи - таълим-тарбия жараёнини ўқувчининг билим ўзлаштириш қобилияти ва ақлий кучлари ўсишига кўпроқ мос келишини назарда тутати. Боланинг ўқишга бўлган хоҳиш ва қизиқиши таълим ва тарбиянинг табиатга йўнлигининг кўрсаткичи ҳисобланади.

Ўқув жараёнининг жадаллик принципи дидактик вазифани езуқ ва юқориқ даражада рўёбга чиқаришни, оз вақт ва ам куч сарфлаб, кўпроқ самара олишни назарда тутати.

Ўқувчининг билим ўзлаштириш тезлиги (с) жадаллик принципининг кўрсаткичи ҳисобланади.

1.ЎҚИШ МОТИВЛАРИ. Педагогик-психологик адабиётларда “мотив” тушунчаси қуйидагича изоҳланади: агар таълим-тарбия жараёнида ўқув иши (вазифаси) талаба учун бирор шахсий қимматга эга бўлсагина, кишида унга қизиқиш уйғониши ва таълим мақсади шахснинг ўз эҳтиёжига айланиши мумкин. “Мотив” тушунчаси эҳтиёж, интилиш, майл, қизиқиш каби маъноларни ҳам англатади. Мотив - кишини бирор иш-ҳаракатни бажаришга ундовчи даъват, туртки ҳисобланар экан, муаллимлар болада ўқишга мотив ҳосил қилишга интилишлари, ўқув жараёнида уни ҳисобга олиб, ўстириш ва бошқаришлари зарур

Шуни таъкидлаш лозимки, киши нима учун яхши ўқийди, ёки нега ўқигиси келмайди, деган саволга аниқ, тўғри жавоб бериш - осон иш эмас.

Бирор иш-фаолиятга мотив ҳосил қилиш-бу мураккаб руҳий жараёндир. Мотивларни шакллантириш масаласи индивидуал - шахсий хусусиятга эга бўлиб, таълимнинг мақсади, вазияти билан ўқишни ташкил этиш шакллари, усуллари мутаносиблигини тақозо қилади.

Ўқувчида билим олишга интилиш (мотив) уйғотиш-ижодкор ўқитувчиларга хос хусусиятдир. Болада ўқишга мотив ҳосил бўлганини кўрсатувчи муҳим белгилардан бири - ўқув топшириғини бажаришга тезда, астойдил киришиб кетиши, ўқишга бўлган қизиқишнинг барқарорлигидир.

Ўқувчининг билим олиш мотивлари кучли ёки кучсиз бўлиши мумкин. Мотивлар ўз-ўзидан пайдо бўлавермайди. Мотив ҳосил қилишнинг турли йўллари, усуллари мавжуд.

Мотив ҳосил қилишнинг оддий усулларидадан бири - синфдаги машғулот ёки дарсликдаги матннинг қизиқарлилиги. “Қизиқарли физика”, “Қизиқарли химия” (мўжизасиз мўъжизалар) кабилар бунга мисол бўлади.

Машғулотлар жараёнида муаммоли вазиятни вужудга

келтириш, ёки шу мавзунинг ўрганишда киши ҳаёти учун аҳамиятли бўлган ўқув-билиш вазифаларини қўя билиш - мотив ҳосил қилиш усулларида биридир. Физика, химия, математика, адабиётни ўрганишда ҳаётининг муаммоларини ҳал этишга доир ўткир вазиятлар кўпроқ учрайди.

Бола келгусида касб-ҳунар эгаллаши, жамиятда обрўли бўлиши учун бу предметни яхши эгаллаши зарурлигини англаш - мотив ҳосил қилишнинг муҳим усулларида ҳисобланади.

Таълим олишнинг мақсади мавҳум, ноаниқ бўлса, ўқувчи билим олишга қизиқмай қўяди, муаллимлар, ота-оналар болаларнинг ўқигиси келмайди, деб нолиб юрадилар. Бу ўқув жараёнининг мотив ҳосил қилиш босқичи бўшлигидан далолатдир. Бунда бола муаллимнинг талабларини тушунмай, ҳафсаласиз ҳолатда ўқув топшириқларини номигагина бажаради.

Демак, таълимнинг мақсади ҳар бир ўқувчининг аниқ бир касбни (мутахассисликни) эгаллашига йўналтирилган бўлса, ўқувчида шу касбни эгаллаш учун керак бўладиган фанларни, билимларни эгаллашга майл, интилиш, қизиқиш - мотив ҳосил бўлиши учун қулай шароит яратилади.

2. ТАЛАБАНING ЎҚУВ-БИЛИШ ФАОЛИЯТИ. Ўқувчининг билимни ўзлаштириши унинг ўқув-билув фаолияти билан узвий боғлиқлигига энди ҳеч ким шубҳа қилмайди. Педагогика тарихидан маълумки, эски мактабларда, шунингдек Европада XIV-XV асрларгача схоластик таълим тизими ҳукмрон бўлиб, бола ўқув предметининг асосий қоидаларини ўқитувчидан эшитиб ўрганарди. Чунки, - ўқитувчининг сўзи ўқувчи учун ахборот олишнинг ягона манбаи бўлган.

XVII асрдаёқ Я.А.Коменский схоластик таълимнинг самараси жуда паст эканлигини исботлаган эди. Схоластик таълим ўрнини кўрсатмали ўқитиш усули эгаллади: "юз марта эшитгандан бир марта кўрган афзал". Лекин кўп ўтмай, кўрсатмали таълим бериш усули ҳам оптимал (самарали) эмаслиги маълум бўлди ва билим олишда ўқувчи

фаолиятини ташкил этиш усулига ўтилди: "иш-ҳаракат бажарилаётганини юз марта кўргандан уни бир марта бажарган яхши" деган хулосага келинди.

Фаолиятли ёндашув таълим жараёнини ташкил этишнинг хилма-хил усуллари **вужудга келтирди**. Билим олиш учун мотив ҳосил қилиш билан бирга талаба ўқув материални ўзлаштиришга имкон яратадиган ўқув-билув ҳаракатларини ҳам бажариши зарур, яъни ўқувчининг ўзи фаолият кўрсатиб ўқимоғи керак. Муаллимнинг вазифаси - билим олишнинг қулай технологияси (усули)ни танлаб, ўқувчиларга уни бажариш йўллари кўрсатишдан иборат.

Ҳозирги замонавий педагогика фанида таълимни (фаолиятни) ташкил этишга доир бир қанча психолого-педагогик ғоялар мавжуд. Уларни умумлаштириб, талаба ўқув-билув фаолиятининг бир неча типларини ифодалаш мумкин:

1. Агар таълим мақсади биринчи даражадан юқори бўлмаса (ўқув материални а1 даражасида ўрганиш лозим бўлса), ўқиш репродуктив типда ташкил этилади. Репродуктив таълимда ўқувчининг фаолияти муаллимнинг сўзларини диққат билан тинглаш ёки дарслик билан ишлашдан, ёки ўрганилаётган объектлар, ҳодисаларни кузатишдан, кўрсатмага биноан бирор амалий ҳаракатни тажриба тариқасида бажаришдан иборат бўлади. Шу иш-ҳаракатни барча ўқув элементларини билиб олиш учун бир неча марта бажариш - уни юқорироқ коэффицент (K_1) даражасида ўзлаштиришга олиб келади. Ўзлаштириш коэффиценти 0,7 ($K_1 - 0,7$) бўлса, яъни ўқувчи тест вазифа (топширик)ларини 70 фоизини тўғри бажарса, таълим тугалланган ҳисобланади, чунки талабанинг ўқув элементларини ўзлаштириш бўйича кейинги фаолияти K_1 даражадан юқорилаша боради.

2. Таълим мақсади а-II (ўзлаштиришнинг иккинчи даражасида) бўлса, талабанинг ўқув-билув фаолияти юқорироқ шаклда бўлиши, яъни фаолият (иш-ҳаракат)нинг асосий алгоритмларини онгли ва мустаҳкам эсда қолдиришни таъминлаши лозим, Бу даражада талаба ўқув

материалини қайта ифодалай олиши, танқидий мушоҳада юритиши, вазифани бажариш вариантларидан рационал усулни танлай билиши керак. Таълимнинг бу типда ўқувчига ўқув материалидан конспект, реферат тайёрлаш, мунозарада сўзга чиқиш, маъруза қилиш, барча ўқув элементларига оид масалаларни ечиш, дидактик ўйинларда қатнашиш тавсия этилади. 2-даража тестларни бажариш коэффиценти $K_{II} - 0,7$ бўлса, 2-даражадаги таълим (ўзлаштириш) тугалланган ҳисобланади.

3.Ўзлаштиришнинг 3-даражаси (a-III)га эришиш учун талабанинг ўқув-билув фаолияти тадқиқий, эвристик шаклда ташкил этилади. Бунинг учун талаба ўқув материалини аввал 1-ва сўнгра 2-даражада ўзлаштирган бўлиши зарур. Бу даражада ўқувчидан ўқув-билув фаолиятининг изланиш (эвристик) ҳаракатлари қилишини талаб этадиган муаммоли ўқитиш (таълим), иш ўйинлари, бирор ишни реал мўлжаллаб (лойиҳалаштириб) бажариш каби дидактик вазифаларни бажариши ўринли бўлади.

4.Ниҳоят таълим мақсади 4-даражада ўзлаштиришни кўзлаганда, масалан, илмий-педагогик кадрлар тайёрлаш қабиларда ўқув жараёни тадқиқот натижалари ва методикасини таҳлил этиш бўйича мунозаралар, муаммоли вазифаларни қўя билиш, индивидуал ва жамоа бўлиб тадқиқот ишларини бажариш каби шаклларда ташкил этилади.

3.ЎҚУВ - БИЛИШ ФАОЛИЯТИНИ БОШҚАРИШ.

Талабада таълим мақсадига мос келадиган ўқиш мотивлари мавжудлиги ва ўқув-билиш фаолиятининг шакллари тўғри танланганлигининг ўзи билим олишнинг мўлжалланган (лойиҳалаштирилган) натижаларини эгаллашини кафолатлай олмайди. Таълим жараёнини бошқариш усули ҳам тўғри танланган тақдирдагина ўқув жараёни тугалланган ҳисобланади. Ўқув жараёнини бошқариш зарурлиги инсоннинг тажриба (билим) ўзлаштиришининг хусусиятидан келиб чиқади. Гап шундаки, кўпгина ўқувчилар ўзлаштиришнинг 1-даражасида $0,5$ ($K_1 - 0,5$) коэффицентда

ўзлаштирганларида (чала-чулпа ўзлаштирилганда) ёқ "билиб олдим" деб ҳисоблайдилар - "алданиш" содир бўлади, яъни бунда талабанинг кейинги ўқув-билув фаолияти самарасиз бўлади. Шунинг учун ҳам ўқувчи мўлжалланган барча иш-ҳаракатларни тўлиқ бажарганини, ўзлаштириш сифатини назорат қилиб бориш, амаллардаги хатоларни тузатиб бориш зарур.

Ўзлаштириш жараёнини бошқаришнинг энг оддий усули -ўзлаштириш сифатини тестлар ёрдамида вақти-вақти билан назорат қилиб, текшириб боришдир: ҳар бир мавзунини ўрганаётганда назорат вақти ва усули (тест, амалий иш кабилар) олдиндан белгилаб қўйилиши, яъни ўқув жараёни стандартлаштирилиши (шу билан бирга ўқитувининг ижодий ишлаш имконияти ҳам сақланиши) лозим.

Шуни назарда тутиш керакки, таълим жараёнларининг барчаси учун иш-ҳаракатларни ўзлаштиришнинг ягона, энг яхши усули мавжуд эмас, чунки кишиларнинг ақлий қобилият ва имкониятлари хилма-хилдир. Тажриба шуни кўрсатадики, киши, ҳатто таълим ёмон ташкил этилган шароитларда ҳам, зарур ахборотларни билиб, ўзлаштириб олиши мумкин. Ёмон ташкил этилган таълим жараёни деганда талабанинг ўқув-билув фаолиятида, ҳаракатларида ўзлаштиришнинг а1 даражасидан изчил равишда а II, а III, а IV га қараб беришга амал қилмаслик назарда тутилади: масалан, муаллим янги ўқув материални тушунтираётганда (ўзлаштириш ҳали K1 -0,2 - 0,3 бўлгандаёқ) мураккаброқ (а II, ҳатто а III даражасидаги) вазифаларни бажаришни таклиф этади. Вазифани ўқувчи бажара олмаса, бу, боланинг ҳафсаласизлиги , қобилияти йўқлиги тарзида баҳоланади, ҳеч ким бунинг сабаби ,ўқитувчи ўқув жараёнини хато ташкил этганида эканлигини ҳаёлига келтирмайди. Бу ердаги фарқ ўзлаштириш тезлиги ва сифатида бўлади, лекин билим ўзлаштириш жараёни давом этаверади, уни ҳеч ким тўхтатиб қололмайди. Шунга кўра ўзлаштириш алгоритмини ифодалашга нисбатан бир қанча ёндашувлар вужудга келган.

Билим ўзлаштиришда талаба бажарадиган иш-ҳаракатлар

Ўзлаштиришнинг турли назарияларига биноан ўқитувчи тушунтиришга ёки дарсликдаги кўрсатмага асосланади. Кўпинча ўқитувчи қайси назарияга асосланаётганини ўзи аниқ айтолмаслиги мумкин. Психология, педагогика фанларида қуйидаги таълим назариялари мавжуд: оддий мулоқот назарияси; ассоциатив назария, бихевиоризм таълимоти, Гештальт назарияси, аклий иш-ҳаракатларни бажариш босқичма-босқич шаклланиши назарияси қабилар. Таълим жараёнини самарали бўлиши ўқитиш шаклининг замонавий назарияларга қай даражада асосланишига боғлиқ. Замонавий таълим назарияларини таҳлил қилиш ва таққослаш ўқув фаолиятининг умумий формуласини аниқлаш (белгилаш)га имкон беради.

Ўқув фаолиятининг умумий формуласи ўзлаштиришнинг турли назариялари ва фаразияларига биноан ўқиладиган ва изчил машқлар тизимидан иборат бўлган, яъни бўлак-бўлак ўқув-билув ҳаракатларининг изчиллиги - шу назарияда **бажарилиш алгоритмини** ҳосил қилади.

Бажарилиш алгоритмининг ҳар бир қисми таълим жараёнида ўзлаштириш даражалари бўйича изчил ҳаракатлардир. Ҳаракатнинг ҳар бир "қадами" ва шу "қадамнинг" мазмуни ўзлаштириш жараёни асосланадиган назарияга боғлиқ. Ўзлаштириш назариясини танлаш усули ва сифат мезони - ўқитувчининг педагогик фаолияти учун мўлжал бўлиб, унинг педагогик технологиясини тавсифлайди.

Психология фанида мавжуд ўзлаштириш назарияларидан иккитасини алгоритмлар кўринишида ифодалаш мумкин.

1. Босқичма-босқич шаклланиш назариясига кўра ўзлаштириш жараёни талабанинг ўқув-билиш фаолияти сифатида қаралади, ҳаракат шаклида амалга оширилади, улар ҳар бир машқда аклий амаллардан иборат бўлиб, маълум-изчилликда бажарилади.

Ўзлаштириш пайтида ўқувчининг дастлабки мўлжал ҳаракати (МХ) бажариладиган ишнинг қоида, усул (йўл)ларини ва шу қоидага биноан вазифани бажаришни мўлжаллаб олишидан иборат.

Таълим назариясида ўқув вазифаларини бажариш учун ҳаракатларни қандай тартибда, қайси изчилликда бажариш тавсия этилади (махсус карточка ёки қўлланмада). Бу карточкалар ёрдамида талаба ҳаракатларни бажариб, ижро этиб (ИХ) ўқув материални ўзлаштира боради. Ҳаракатларни бу тариқа моддийлаштириш дарсликда матн, карта, схема тарзида берилиши ҳам мумкин.

Ҳаракатлар босқичма-босқич шаклланиши назариясида талабанинг ижрочилик фаолияти (И.Ҳ.) босқичма-босқич, ўқув-билиш ҳаракати турли шакллариининг изчил алмашинуви шаклида бўлади: яъни ташқи, моддий ҳаракатлардан (МХ) бошланиб; ички ва ташқи нутқ (НК) орқали, ички, ақлий ҳаракатлар (АХ) шаклида ташкил этилади. Алгоритмнинг бу босқичини қуйидагича ифодалаш мумкин:

$$ИХ = МХ + НК + АХ$$

Анъанавий таълимда талабанинг ўқув-билиш фаолияти тузилишига нисбатан босқичма-босқич шаклланиш назариясида ақлий ҳаракатларни бажариш алгоритми аниқ қурилганлиги билан ажралиб туради. Чунки мавжуд таълим тизимида синфда дарсларда бола қўл билан бирор ишни бажармай, ҳатто муаллим билан бирга мулоҳаза, фикр ҳам қилмай қанчадан қанча соатларни бефойда, зерикиб ўтказди. Ўқувчилик йилларида шаклланган ақлий ва амалий ялқовликдан киши келгусида қутилиши осон кечмайди, баъзан бундай ёмон одат кейинги ўқиш ва меҳнат фаолиятида сақланиб ҳам қолади.

2.Таълим назарияларининг бир-биридан фарқини кўз олдига келтириш учун кенг тарқалган америка назарияларидан бири-**бихевиоризм таълимотини** кўриб чиқайлик. Бу назария билан танишишнинг аҳамияти шундаки, биринчидан америкалик педагог ва психологлар ўқув-билиш фаолиятининг тузилишига катта эътибор бераётганликлари; иккинчидан, муаллимлар тажрибасида учрайдиган механик равишда кўп марта такрорлаб, ёдлаб олиш оддий

бихевиоризмга жуда ўхшаб кетиши маълум бўлади.

Бихевиоризм таълимотига кўра ўзлаштиришнинг умумий формуласи тубандагича: $S \rightarrow R \rightarrow P$

бунда S - стимул, ҳаракат қилишга ундовчи сабаб ёки ҳаракат қилиш лозим бўладиган вазияти; масаланинг шартлари, савол, сигнал кабилар стимул бўлиши мумкин; R - реакция, яъни стимулга жавоб ҳаракати, саволга жавоб бериш, масалани ечиш, жисмоний ҳаракат кабилар реакция ~~ҳисобланади~~; P - тўғрилигини тасдиқлаш, маъқуллаш; иш-ҳаракат тўғри бажарилганини далиллаш, стимулга жавоб тўғрилигини маъқуллаш; бу оддий ёки маънавий рағбатлантириш йўли билан билдирилади; масалан, ҳайвонлар буюрилган ҳаракатни тўғри бажарса, ширинлик ёки бошқа бирор озуқа билан рағбатлантирилади; бихевиористларнинг фикрича одамга таълим бераётганда оғзаки маъқуллаш, баҳо қўйиш; бош, қўл, кўз ҳаракати билан тасдиқлаш кабилар шунга киради.

P - маъқуллаш, рағбатлантириш бихевиористлар ҳайвонлар устида тажрибалар ўтказиб ишлаб чиққан ўзлаштириш формуласида энг муҳим ҳисобланади, ҳайвонларни ўргатишда у жуда қўл келади. Инсонга нисбатан бу хулосани абсалютлаштиришга айрим психологлар шубҳа билан қарайдилар. Шунга қарамай бихевиористларнинг таълим жараёнида ҳар бир амал бажарилишини назорат қилиб ва таълим этапларида йўл қўйилган хатоларни тузатиб бориш зарурлиги ҳақидаги хулосалари таълим назарияси ва амалиёти учун муҳимдир. Бу хулосани улар таълим принципи даражасигача кўтарадилар. Шу қоида асосида улар дастурлаштирилган таълим методикасини ишлаб чиқдилар. Унга кўра ҳар бир ўқув матнини қуйидаги қоидаларга биноан тузишни таклиф этадилар:

$S \rightarrow R$ бирикма (бирлиги)сида эсда қолдириш учун ўқув материални кичик-кичик бўлакларга ажратиш;

-ўқув элементларини фаолиятда (ҳаракатда)ги ҳар хил кўринишларда қараб чиқиш, яъни шу ўқув элементидаги барча бирикмаларини аниқлаш;

-“назорат - тузатиш” амали ёрдамида жавоб ҳаракати тўғрилигини дарҳол маъқуллаш, рағбатлантириш;

-ҳар хил машқларни кўп бажариш, такрорлаш йўли билан $S \rightarrow R$ бирикмасини ўзлаштиришнинг камида 0,95 коэффиценти даражасида эгаллаш.

ЎҚУВ МАШҒУЛОТИНИ ЛОЙИҲАЛАШТИРИШ

Педагогик технология усулининг ўзига хос хусусияти шундаки, унда таълимнинг режалаштирилган мақсадига эришишни кафолатлайдиган ўқув-билиш (ўзлаштириш) жараёни лойиҳалаштирилади.

Мақсадни кўзлаш, жорий натижаларни текшириб бориш, ўқув материални айрим бўлақларга ажратиш - ўқув жараёнини ташкил этишнинг бу белгилари* - қайта ишлаб чиқиладиган (такрорланадиган) таълим циклига хос хусусиятлардир.

Бошқача айтганда, такрорланадиган таълим циклининг асосий қисмлари қуйидагилар:

- таълим мақсадларини умумий белгилаш;
- умумий мақсадни ойдинлаштириб, ўқув мақсадларига айлантириш;
- ўқув амаллари мажмуи;
- таълим натижасини баҳолаш.

Ўқув жараёни бундай такрорланадиган шаклга эга бўлгани учун модул характерини касб этади, алоҳида блок (қисм)ларга ажратилади, улар турли мазмунга, лекин умумий тузилишга эга бўлади.

ЎҚУВ ЖАРАЁНИНИНГ ТУЗИЛИШИ

Аслида бу, педагогик фаолиятнинг цикли алгоритми бўлиб, уни таълим мазмунининг янги-янги бўлимларига, мавзуларига қўллаш мумкин. Бундай алгоритм аниқ ва самарали ишлашининг сабаби таълим мақсадлари стандартлашган тилга ўтказилганида. Бу, репродуктив таълимга тааллуқлидир.

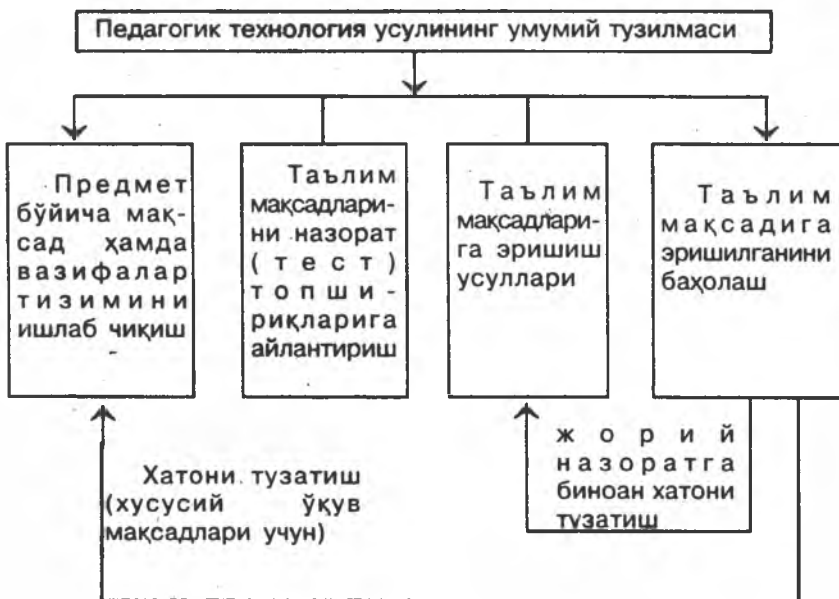
Таълим жараёнини педагогик технологияга биноан ташкил этиш учун лойиҳалаштириш босқичида юқори малака талаб этилади, ётакчи методист-педагоглар гуруҳи педагогик технология қоидалари ва принциплари асосида методик материалларни ишлаб чиқади. Бундай материаллар мавжуд бўлса, ўқитувчининг вазифаси асосан ташкилий ишлар ва маслаҳат беришдан иборат (айрим ижодий ўзгаришлар киритиш имконияти сақланган ҳолда) бўлади.

Ўқув жараёнининг ҳамма босқичларида асосий эътибор таълим натижасига эришишга қаратилади.

Педагогик технология усули таркибига умумлаштириб айтганда қуйидагилар киради:

1. Таълимнинг умумий мақсадлари, муҳим масалалари таснифи.
2. Ойдинлаштирилган мақсад (ўқув вазифа)ларини ишлаб чиқиш.
3. Таълимнинг мақсадларини назорат (тест) топшириқларига айлантириш.
4. Мақсадларга эришиш усуллари.

5. Таълим мақсадларига эришилганини баҳолаш.
Буларнинг ҳар бири педагогик амалларнинг қулайлаштирилган тизимидир.

ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ УСУЛИДА ЎҚУВ МАШҒУЛОТИНИ ЛОЙИХАЛАШНИНГ УМУМЙ ТУЗИЛМАСИ

Мавзунинг номи.

Ахборот манбаълари, жиҳозлари; дарёлик, ўқув қўлланмаси; ўқитувчи; аудиовизуал воситалар; компьютерга киритилган ўқув материаллари; ўқитишнинг замонавий автоматлаштирилган компьютер тизимлари, мультимедиа кабилар.

1. Мавзунинг умумий мақсади ва мазмуни (ўқитувчининг мақсади сифатида умумий мақсадлар, мавзунинг муҳим масалалари кўрсатилади) 1., 2., 3., 4., ...

2.Мавзунинг мазмунини ойдинлаштирувчи мақсадлар - яъни ўқувчининг мақсадлари сифатида, ўқув вазифалари - қадамлари; талабанинг кузатиладиган, ўлчанадиган ҳаракатлари шаклида, яъни тест саволлари, ўқув вазифаси, бўлаги, топшириғи шаклида ифодаланади: 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7., 8., ...

3.Ойдинлаштирилган мақсадларни тест вазифаларига айлантириш: 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7., 8.,

4.Ўқиш-ўқитиш жараёни (дарсни қандай ўтиш стандартлаштирилмайди). Ўқитувчи ўз маҳоратига биноан ўтказади. Педагогик технологиянинг қоидалари, ўқитиш принципларидан фойдаланилади.

5.Ўқувчилар мавзуни ўзлаштирганлик сифатини, яъни таълимнинг режалаштирилган натижасига эришилганини баҳолаш (шу мавзу бўйича тайёрланган тест вазифалари орқали оғзаки ёки ёзма аниқланади).

ТАЪЛИМ МАҚСАДЛАРИНИ ОЙДИНЛАШТИРИШ

Таълим мақсадининг аниқ ифодаланиши, ўқиш давомида ўқувчи билимни қанчалик ўзлаштирганидан хабардорлик, талабанинг ҳаракатлари (фаолияти)га асосланиб ўқитиш - педагогик технологиянинг муҳим жиҳатларидир.

Ўқитувчи ўз олдига, одадда, талаба ўқув материалининг мазмунини тушуниши, ўзлаштириб олиши ва амалда қўллай олишни унга ўргатиш мақсадини қўяди.

Жамиятнинг таълим соҳасидаги буюртмаси (мақсади) умумий тарзда давлат ҳужжатларида, давлат бошлиғининг асарлари, нутқларида ифодаланади. Ҳатто ўқув дастурларида кўрсатилган мақсадлар ҳам умумий тарзда бир-икки жумлада ифодаланади, улардан аниқ бир нарсани англаш қийин. Агар жамият - давлат буюртмасидан - таълим тизимининг мақсад-вазифаларига, ундан шу ўқув юртининг, ўқув предметининг, унинг бўлимлари, мавзулари, айрим ўқув масалаларининг мақсади, вазифасига қараб берилса, ўзига хос мақсадлар тизими ҳосил бўлади.

ЎҚУВ МАҚСАДЛАРИ ТИЗИМИ

Ўқитувчилар одатда жузъий ўқув мақсадларини қуйидаги йўллар билан белгилайдилар.

1. Мақсадларни таълим мазмунига биноан белгилаш.

Ўқитувчи одатда, дарснинг мақсадини “Бобур лирикасини ўрганиш” ёки “Биринчи бобнинг мазмунини ўзлаштириш” каби белгилайди. Бунда таълим мақсади ўрганилаётган предметнинг, билимнинг мазмунини кўрсатади. Мақсад бундай ифодаланганда таълим мақсадига эришилганлигини аниқлаб бўлмайди. Келтирилган мисоллардаги “мақсадлар” мавҳум улардан мақсадга эришилганини ўлчаб, аниқлаб бўлмайди.

2. Таълим мақсадини ўқитувчи фаолияти орқали аниқлаш.

“З.М.Бобурнинг бадиий-педагогик меросини ўргатиш”, “10 ичида қўшиш амалига доир мисоллар ишлатиш”. Мақсадни бундай қўйишда эътибор муаллимнинг фаолиятига қаратилади. Бунда ҳам педагог фаолиятининг натижасини аниқлаш қийин.

3. Таълим мақсадларини талаба шахсининг руҳий, ақлий, ахлоқий, эстетик жараёнлари шаклида ифодалаш. Масалан, “Кузатилган жонли табиат ҳодисаларини таҳлил этиш

малакасини ҳосил қилиш", "Қўпайтириш ва бўлишга доир амалларни мустақил бажариш қобилиятини ўстириш", "Экологик ҳодисаларга қизиқишни шакллантириш" кабилар. Таълим мақсадини бундай умумий тарзда белгилаш ўқув юрти; ўқув фани ёки бир гуруҳ ўқув предметлари даражасида бўлиши мумкин. Лекин айрим машғулоти, дарснинг мақсадини бундай кенг ифодалаш фойдасиз. Бунда ҳам дарсда, машғулотида қандай натижага эришилишини билиб бўлмайди.

4. Таълим мақсадини талабанинг ўқув-билиш фаолияти орқали қўйиш. "Машғулотининг мақсади - юз ичида қўйиш ва айришга доир масалалар ечиш". Бир қарашда таълим мақсадини бундай қўйиш машғулоти режалаштириш ва ўтказишга аниқлик киритганга ўхшайди. Лекин бунда ҳам энг муҳим нарса - машғулотида кўзда тутилган натижа эътибордан четда қолади.

Педагогик технология тарафдорларининг фикрича, таълим мақсадларини предметнинг мазмуни, ўқитувчи ёки ўқувчи фаолияти орқали белгилаш машғулотида кутилаётган натижа ҳақида тўлиқ тасаввур бермайди. **Таълим натижасини ўқувчининг кўзга кўринаётган ҳаракатларидан, ташқи белгиларидан билиб олиш мумкин.** Ўқитувчи таълим мақсади - натижасини ойдинлаштириш учун кутилаётган **натижанинг ташқи, кузатилаётган (ҳаракат, нутқ) белгиларини аниқ, яққол тасвирлаши лозим.**

Педагогик технология таклиф этаётган мақсадни белгилаш усулининг моҳияти шундан иборатки, **таълим мақсади, ўқувчининг ҳаракатларида акс этган ўқиш-ўқитиш натижалари орқали ифодаланади ва бу ҳаракатларни муаллим ёки бирор эксперт кўриб, эшитиб билиши ёки ўлчаши мумкин.**

АҚШ, Англия ва бошқа айрим мамлакатларда таълимнинг мақсади ўқитувчи ва талабалар учун алоҳида-алоҳида ифодаланади. Бунда маълум мантиқ бор, чунки таълим-муаллим ва талабанинг биргаликдаги ўқитиш ва ўқиш фаолияти. Бу жараёнда мақсад ўқитувчи фаолиятига (ўргатиш, тушунтириш, намойиш этиш, гапириб бериш) ҳам, таълим натижаси, таълим вазифалари эгаллаб олинган ҳаракатлар шаклида талабанинг фаолиятига ҳам тааллуқлидир. Яъни таълим вазифалари

талабалар шу машғулот охиригача (илгари билмаган, қила олмаган иш-ҳаракатларини, билим ва кўникмаларни) билиб олиши ва бажара олиши зарурлигини англатади.

Таълим мақсад (вазифа)лари - диагностик, ўқиш-ўқитиш қайта ишлаб чиқиладиган (такрорланадиган) бўлиши учун ҳар бир мақсад эришиладиган бўлиши лозим, яъни таълим мақсади шундай ифодаланиши лозимки, унга эришилгани ҳақида айнан бир хил ҳукм чиқариш мумкин бўлсин. Педагогик адабиётларда **талабанинг ўрганиш натижасини англатадиган вазифалар ойдинлаштирилган ўқув мақсадлари дейилади.** Ойдинлаштирилган мақсадлар талабанинг кузатиш, ўлчаш мумкин бўлган ҳаракатларини назарда тутати.

Мавжуд таълим мазмуни кўпинча мавзулар шаклида бўлиб, улардан аниқ бир хил маъно англатадиган ўқув мақсадларини ажратиб олиш қийин. Ўқув вазифа (ойдинлаштирилган мақсад)ларини ифодалашни осонлаштириш мақсадида талаба билиб олган ҳаракатларни акс эттирадиган феъллардан фойдаланиш тавсия этилди. Масалан, - билади (аниқ фактни, қондани); изоҳлайди (схема, график, диаграммани); чиқаради (хулосани); қўллайди (тушунчани янги вазиятда); намойиш этади, ажратади; топади (хатони) кабилар.

Маълумки феъллар умумий ёки аниқ маъно билдириши мумкин. Таълим вазифасини ифодалаш учун аниқ маъно билдирадиган феъллардан фойдаланиш лозим.

Ойдинлаштирилган ўқув мақсади (вазифаси) кутилаётган натижанинг тўлиқ тавсифи эмас, балки шунга яқинроқ, шу усулда эришиш мумкин бўлган натижа тасвиридир.

Шуни таъкидлаш лозимки, таълим вазифаларини юқорида айтилган даражада ифодалаш айрим ҳолларда жуда мураккаб иш. Чунки таълим натижасини баъзан бўлаклардан ташкил топган бутун шаклида ҳосил қилиш мумкин, баъзан қисмлар бутун ҳосил қилмаслиги ҳам мумкин. Таълимнинг репродуктив даражасида ўқув мақсадларини ойдинлаштириш осон. Лекин ижодий-тадқиқий таълимда мақсадлар умумийроқ, муаммоли характер касб этади. Бундай пайтда Б.Блум "таксономияси" асосида умумийроқ мақсадлар таснифидан фойдаланишга тўғри келади.

Б.Блум таксономияси (таснифи)

т/р	Таълим мақсадларининг асосий (жинс) тушунчалари	Тур тушунчалар	Тур тушунчаларнинг ўриниш (қисм)лари
1.	БИЛИШ. Урганилган материални эсда қолдириш ва эслаб айтиб беришни аниқлаш. Бу аниқ фактлардан тортиб, бутун бошли назарияларга тааллуқли. Унинг умумий белгисига тегишли маълумотларни эслаш.	Фактларни билиш. Фактларни танлаш усуллари билиш. Умумий тушунчалар, назарияларни билиш.	Атамаларни билиш. Маълум фактларни билиш. Белгилаларни билиш. Ривожланиш тенденцияларини билиш. Текшириш ва баҳолаш мезонларини билиш. Тадқиқот усуллари билиш. Принцип ва қоидаларни билиш. Назария ва қурилмаларни билиш.
2.	ТУШУНИШ. Унинг белгилари - ўрганилган ўқув материални бир шаклдан иккинчи шаклга айлантириш, бир тилдан иккинчига (баёнчиликдан математика тилига) ўтказиш. Ўқувчининг материални қисқа баён этиб тушунириши, ҳодисанинг давомини айтиши.	Ўқув материали мазмунини ифода-лаш, бир тилдан иккинчисига ўтказиш. Интерпретация (изоҳлаш, шарҳлаш). Экстраполяция (маъносини анология билан тушунириш).	

1	2	3	4
3.	УМУМИЙ ТУШУНЧАЛАР, ҚОИДАЛАР, МЕТОДЛАРНИ ҚЎЛЛАШ. Таълим натижаси материални яхшироқ англашни таъқозо қилади.	Методлар, қоидалар, умумий тушунчаларни қўллаш.	
4.	АНАЛИЗ. Бу - бутунни қисмларга ажрата олиш, қисм, қисмларнинг босқичлари ва ўзаро муносабатларини белгилай олиш, бутунни тузиш принципларини англаш демакдир.	Қисмларни анализ қилиш. Қисмлар орасидаги муносабатларни таҳлил этиш. Бутунни тузиш принципларини таҳлил қилиш.	
5.	СИНТЕЗ. Янги қурилма яшаш учун шу қисмлардан бутунни ҳосил қилиш. Таълим натижалари ўқувчидан ижодий фаолиятни, янги схема ва қурилма яратишни назарда тутади.	Иншо ёзиш. Иншо режасини тузиш. Қисмлар асосида бутуннинг шакли (образини) яратиш.	
6.	БАҲОЛАШ. Таълим мақсадига биноан материаллар ва методларни баҳолаш. Бу меъёр олдинги барча мезонлар (кўрсаткичлар) бўйича ўқиш натижаларига эришилганлигини, шу билан бирга аниқ мезонлар асосида ҳукми (хулооа) чиқаришни назарда тутади.	Ички мезонлар (тузилиши, мантикий) асосида баҳолаш. Ташқи мезонлар (белгиланган мақсадга мос келиши)га биноан баҳолаш.	

“Таксономия” тушунчаси объектларни - уларнинг табиий ўзаро боғланишлари асосида, таснифлаш ва тизимлаштиришни билдиради. Ўқув мақсадларининг Б.Блум таксономияси дунё миқёсида кенг тарқалган. Б.Блум таксономияси тест топшириқларини ишлаб чиқувчиларга ўқув материали элементини унда кўрсатилган ўқув мақсадлари тушунчаларидан бирига киритишга имкон яратади, бу эса тест топшириғини ифодалашни енгиллаштиради, унинг турли вариантларини ишлаб чиқишга имкон яратади:

Б.Блум таксономиясини қўллаш умумийроқ таълим мақсадларини (ойдинлаштирилган таълим мақсадини ифодалаш қийин бўлган ҳолларда) ифодалашга имкон беради.

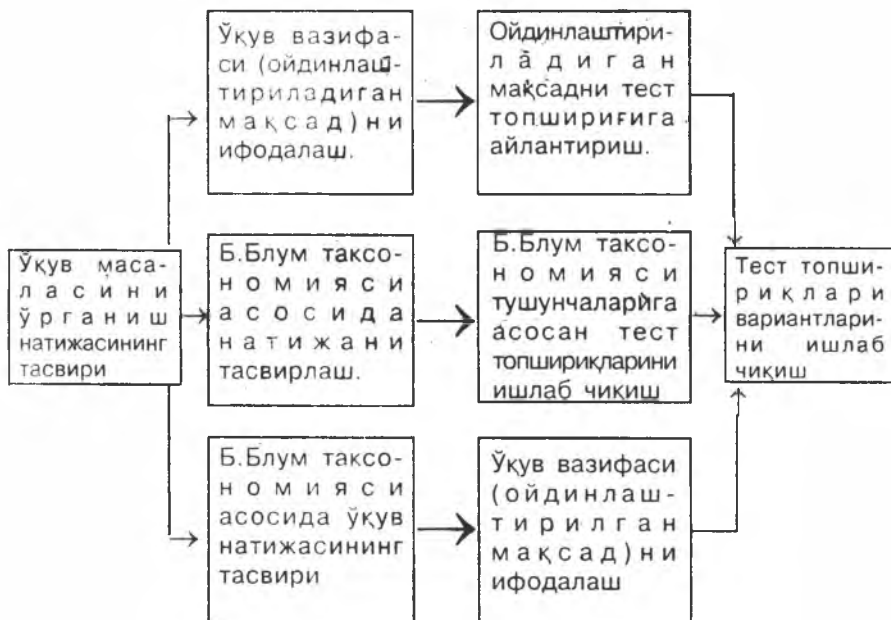
Тест топшириқларини ишлаб чиқишда Б.Блум таксономиясидан изчил фойдаланиш турли вариантларда бўлиши мумкин. Ойдинлаштирилган ўқув мақсадларини ишлаб чиқишни енгиллаштирадиган вариантларидан бири: Б.Блум таксономиясига биноан, аввало, умумийроқ хусусий таълим мақсади “билиш”, “тушуниш”, “қўллаш” ва бошқа тушунчалар бўйича аниқланади, сўнгга таълим натижасига мосроқ феъл танланади.

Б.Блум таксономияси бўйича у ёки бу ўқув мақсадлари тушунчасига мос келадиган феъллардан намуналар:

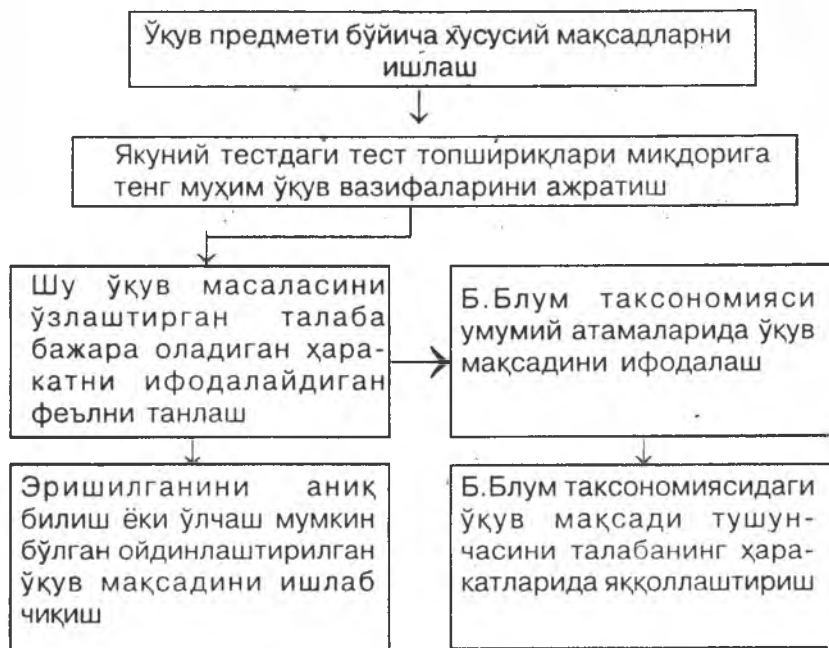
Билиш :	қайта ишлаб чиқмоқ,	тасвирламоқ,
	ёзиб қўймоқ	ажратмоқ,
	маълумот бермоқ	танимоқ,
	деб айтмоқ	гапириб бермоқ,
	ёзмоқ,	такрорламоқ,
Тушуниш:	далил келтирмоқ,	ўтказмоқ,
	алмаштирмоқ,	айлантирмоқ,
	ойдинлаштирмоқ,	кўрсатмоқ,
	белгиламоқ,	шарҳламоқ,
	тушунтирмоқ,	очмоқ.
Қўллаш:	жорий этмоқ,	белгилаш,
	ҳисоблаб чиқмоқ,	жорий этиш,
	намойиш этмоқ,	аниқламоқ,
	фойдаланмоқ,	рўёбга чиқариш,

Анализ:	ўргатмоқ, чиқармоқ, ажратиш, табақалаштириш, таснифлаш,	ечмоқ, олдидан айтиш, бўлиб чиқмоқ, тақсимлаш, текширмоқ.
Синтез:	ихтиро қилмоқ, умумлаштириш, бирлаштириш, режалаштириш, ишлаб чиқиш,	тизимлаштирмоқ, бирлаштирмоқ, тузмоқ, яратмоқ, лойиҳалаштирмоқ
Баҳолаш:	исботламоқ, ўлчамоқ, асослаш, маъқуллаш,	баҳо бериш, текширмоқ, назорат этмоқ, солиштирмоқ, таққослаш.

Б.БЛУМ ТАСНИФИ (ТАКСОНОМИЯСИ)ГА БИНОАН ТЕСТ ТУЗИШ СХЕМАСИ

ЎҚУВ ВАЗИФАЛАРИ ТИЗИМИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШНИНГ УМУМИЙ СХЕМАСИ

Янги педагогик технологияга биноан ўқув жараёнидаги муҳим ўзгаришларнинг йўналишлари куйидагилар: диагностик мақсадлар асосида ўқув мақсадларини ойдинлаштириш; жорий ва якуний баҳолашларни аниқ ажратиш; режалаштирилган таълим натижасига эришишни кафолатлаш; ўқув фаолияти кўринишларини ҳамда ўқитувчи ва талабанинг ўзаро таъсири воситаларини шароитга қараб танлаш; ўқув материални репродуктив топшириқларни бажариш орқали ишлаб чиқиш; эталон - натижани

ўзлаштириш учун ўз-ўзини текшириб боровчи кичик-кичик гуруҳларда ишлаш кабилар.

Таълим мақсадларига доир Б.Блум таснифидан фойдаланиш намунаси

т/р	Вазият	Жавобни танлаш
1.	Талаба таърифда муҳим белгилар етишмаслигини аниқлайди.	А. Билиш.
2.	Талаба таърифни математика тилида ифодалайди.	В. Тушуниш.
3.	Талаба ўз иншосида таърифни мисол сифатида келтиради.	Д. Қўллаш.
4.	Талаба таърифдаги тушунчалар ва муҳим белгиларни умумлаштиради.	Е. Анализ.
5.	Талаба таърифни ёддан айтиб беради.	Ғ. Синтез.
6.	Талаба таърифга танқидий муносабат билдиради.	Г. Баҳолаш.

Тўғри жавоб : 1 - Е ; 2 - В ; 3 - Д ;
 4 - Ғ ; 5 - А ; 6 - Г .

ТАЪЛИМ МАҚСАДЛАРИНИ ТЕСТ (НАЗОРАТ) ВАЗИФАЛАРИГА АЙЛАНТИРИШ

Назорат топшириқлари ойдинлаштирилган мақсадлар (ўқув вазифалари) билан бирга ишлаб чиқилади. Бунини тизимли ёндашув тақозо этади: машғулоти режаси ва матни (кейин ўтказиладиган дарс ҳам) таълимнинг мақсади ва вазифаси билан узвий боғланиб, таълим натижасига эришишга йўналтирилади.

Якуний тестни ишлаб чиқиш назорат вазифалари миқдорини аниқлашдан бошланади. Уларнинг сони назорат турига, таълим мақсади ва вазифаларига эришилганини қанчалик чуқур текшириш режалаштирилганига боғлиқ.

Айрим ўқув юртлирида якуний назорат учун тест вазифалари миқдори олдиндан белгилаб қўйилади. Одатда, жорий назорат учун - 10-15 та (10-15 мин); оралиқ назорат учун - 25-30 та (30-40); якуний назорат учун - 50 ва ундан кўпроқ (1-1,5 соат) тест вазифалари бўлиши мумкин (Фарберман Б.Л.).

МАҚСАД ВА ЎҚУВ ВАЗИФАЛАРИГА АСОСЛАНГАН ТЕСТЛАР

Ўқувчилар билимини баҳолашда ҳар доим “нимани баҳолаш керак?” деган савол кўндаланг туради. Педагогик технология “Предметни ўқитиш ва ўрганиш мақсади ва вазифаларига эришиш даражасини” деган жавобни беради. Бунда мақсадни ўқитувчи фаолияти билан боғлаш (ўргатиш, тушунтириш, айтиб бериш, намойиш этиш кабилар), вазифаларни эса ўқувчининг фаолияти, яъни таълим натижаси билан боғлаб ифодалаш маъқул. Чунки, **вазифа - талаба илгари билмаган нарсасини шу машғулотида билиб олиши ёки бажара олиши керак бўлган ўқув элементидир.**

Ўқувчи олдида қўйиладиган вазифа таълимнинг натижаси ҳисобланади. Демак, текшириладиган ва баҳоланадиган нарсаси, бу - таълимнинг натижасидир.

Ўқув вазифаларини аниқроқ ифодалаш учун қуйидагиларга амал қилиш лозим:

- ҳар бир муҳим масала - вазифалар гуруҳини ифодалашни: "машғулот охиригача талабалар...ни билиши керак" ибодати билан бошлаш;

- ҳар бир вазифани тартиб рақами билан белгилаш;

- ҳар бир вазифани "санаб кўрсатинг, айтинг, эсланг, намойиш этинг, бажариб кўрсатинг, танланг, ҳисоблаб чиқинг" феъллари воситасида ифодалаш;

- ҳар бир вазифани ўқувчининг фаолияти атамаси билан қўйиш;

- ҳар бир вазифа таълимнинг айнан бир натижасини кўзда тутсин (бир саволга икки-учта жавоб бериш мумкин бўлмасин);

- ҳар бир вазифани ўзлаштириш натижасини, мақсадга эришилганини ўлчаш мумкин бўлсин.

Ўқув вазифалари бирор ўқув масаласини: мавзу, бўлим ёки предметни ўрганиб чиқилгач, талабанинг билим ва кўникмаларини объектив баҳолаш (оғзаки; ёзма ёки тест усулида)га имкон яратиши лозим.

Ўқув вазифалари (ойдинлаштирилган мақсадлар)ни аниқлаб ифодаллагач, таълим натижасини текшириш учун назорат вазифалари тузилади. Назорат вазифалари оғзаки сўраш, ёзма иш олиш ёки тест ўтказиш учун саволлар, топшириқлардан иборат бўлиши мумкин.

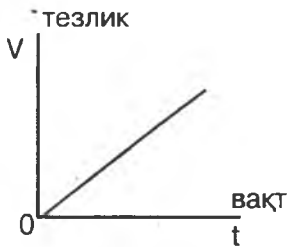
Ўқув вазифаларини ифодалаш учун феъл шаклини тўғри танлаш муҳим, чунки у, талаба шу ўқув вазифасини ўзлаштиргач бажара оладиган ҳаракатни билдириши зарур. Масалан, оғзаки ва ёзма нутқ соҳасида ўқув вазифаларини ифодалаш учун: гапириб беринг, ёзинг, хулоса қилинг, айтинг, ўқинг, бўғинларга ажратинг каби.

Агар таълимдан кутиладиган натижа ўқув вазифаси шаклида ифодаланган бўлса, сўнгра у назорат вазифасига

осон айлантирилади ва таълим натижасига эришилганини текширишга хизмат қилади. Назорат вазифалари оғзаки, ёзма ёки тест шаклида бўлиши мумкин.

Тест топшириғининг мазмуни ойдинлаштирилган мақсаддаги феълга боғлиқ. Талабанинг ҳаракатини кўрсатадиган, сўнгра таълим жараёнида рўёбга чиқарилиб, тегишли тест вазифаси билан текшириладиган феълни танлаш жуда муҳим.

Ойдинлаштирилган мақсадни тест вазифасига айлантириш намунаси:

Вазифа	Тест топшириғининг шarti (саволи, топшириғи)	Жавоблар
Муҳим воқеанинг аниқ вақтини кўрсатиш	Ўзбекистон қайси йилда мустақилликка эришди?	А. 1989 В. 1990 Д. 1991 С. 1992 Е. 1993
Баён матни математик ифодага айлантириш	Пифагор теоремасининг математик ифодаси	Жавоб: $c^2 = a^2 + b^2$
	жавобни ёзинг	
С х е м а (график, диаграмма) ни изоҳлаш	 Бу график қандай ҳаракатни билдиради?	А. Текис ҳаракат. В. Тезлашган. Д. Секинлашган.

Яна бир мисол. Айтайлик, "Ойдинлаштирилган ўқув мақсади" тушунчаси қандай ўзлаштирилганини текшириш талаб этилади.

Бундай тест вазифасининг уч этапи қуйидаги таблицада келтирилган:

- ҳаракатни тасвирлайдиган феъл кўрсатилган;
- шу ҳаракатнинг тўлиқ тасвири берилган;
- тегишли тест вазифасининг шарт ифодаланган.

Мақсадни тест вазифасига айлантириш намунаси:

г/р	Ҳаракатни тасвирлайдиган феъл	Аниқ ҳаракатларнинг кўринишлари	Тест вазифасининг шarti (саволи, топшириғи)
1.	Таъриф бериш	Оғзаки ёки ёзма тасвирлаш (муҳим белгилари, хусусиятларини)	"Ойдинлаштирилган ўқув мақсади" атамасининг таърифи
2.	Тугаллаш	Таърифда тўшириб қолдирилган муҳим сўзни қўйиш	Ойдинлаштирилган ўқув мақсади ҳақида тест вазифаси тузиш
3.	Ажратиш	Бутунни таркибий қисмларга бўлиш	Б.Блум таксономиясига доир тавсифлар

Юқоридаги таблицага мос тест вазифаларидан намуналар:

1. Ойдинлаштириладиган ўқув мақсадини белгиланг.

Жавоблар:

А.Педагогнинг машғулотда талабага ўргатиш мақсади.

В.Маълум бир ўқув вазифаси бўйича талаба ўрганишининг айна натижаси.

Д.Талабанинг предметни ўрганиш мақсади.

Е.Талабанинг мавзуни ўрганиш мақсади.

Тўғри жавоб: В.

2. Ҳамма тасвирий белгилари тўла ва ишонарли қилиб

кўрсатилган таълим мақсадини дейилади.
Тўғри жавоб: ойдинлаштирилган.

3. Б.Блум таксономияси ва унинг категорияларига доир тест:

- 1.Тушуниш. А. Бутуннинг принципларини аниқлаш.
- 2.Анализ. В.Факт ва оқибат ўртасидаги фарқни ажратиш.
Д. Ўқув матнини математик шаклга айлантириш.
Е.Ноаниқ тахминларни ажратиш.
Г.Воқеанинг давомини айтиш.

Тўғри жавоб: 1-Д,Г; 2-А,В,Е.

ЎЗЛАШТИРИШНИНГ ТУРЛИ ДАРАЖАЛАРИ УЧУН ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ

Тест топшириқларини бажартириш билан талаба ўқув материални ўзлаштиришининг турли даражаларини текшириш мумкин. Талабанинг психик хусусиятларига кўра ўзлаштириш даражалари тўрт турга бўлинади:

- 1.Ахборотни эсда сақлаш, таниш ва қайта тиклаш.
- 2.Репродуктив тафаккур.
- 3.Маҳсулдор тафаккур.
- 4.Тадқиқий-ижодий фикрлаш.

1.Ахборотни эсда сақлаш, таниш ва қайта тиклаш.

Ўзлаштиришнинг бу даражасида талабанинг хотирасигагина боғлиқ билимлар аниқланади.

Мисол: Доиранинг юзаси формуласини белгиланг.

А. $2P^2$; В. $PR^2/2$; Д. $PR^2/4$; Е. PR^2 ; Г. $2PR$;

Бу тест топшириғи ўқувчидан PR^2 формуласини эслашни талаб этади. Уни бажариш учун битта ақлий амал - бешта формула ичидан тўғрисиани танлаб олиш kifоя. Бу ўзлаштиришнинг оддий, лекин муҳим даражасини текширишдир, чунки таълим жараёни кўп маълумотларни: даражалар, фактлар, воқеалар, формула, қоида, қонун кабиларни эсда сақлаш зарурати билан боғлиқ. Назоратнинг

бу тури таълим мақсадига эришиш учун етарли эмас, чунки ахборотни эсда қолдирган ўқувчи тестда юқори натижа кўрсатиши, лекин уни амалда қўллашни билмаслиги мумкин, яъни таълим мақсадига эришилди, деб бўлмайди. Шунинг учун ҳам ахборотни эсда сақлаш ва қайта тиклашга доир топшириқлар билан бирга тестларда олинган билимларни амалда қўллаш малакасини текширишга доир топшириқлар ҳам бўлиши керак. Ўзлаштиришнинг юқорироқ даражасини текширишга доир тест вазифалари шу мақсадга хизмат қилади.

2. Ўзлаштиришнинг репродуктив даражаси

Репродуктив даражадаги тест топшириқлари талабадан олдин ўзлаштирилган билимлар асосида шунга ўхшаш (типик) вазиятларда иш-ҳаракатни мустақил бажара олишни талаб этади. Бунда ўқувчи илгари билиб олган қоида, алгоритмларни эсга тушириб, амалда қўллаши лозим.

Мисол: 2 см радиусли доиранинг юзаси тенг.

Олдин келтирилган мисолдан фарқли ўлароқ бу тест топширигини хотирага биноан бажариб бўлмайди, бу ҳисоб-китобни тақозо этади. Ақлий амаллар миқдорини ҳисоблаб чиқайлик:

1. PR^2 формуласини эслаш.

2. Р-3, 14 (вергулдан сўнг икки белги-рақамигача аниқлаб) эканлигини эслаш.

3. Радиуснинг узунлигини квадратга келтирш: $2^2 = 4$.

4. Доиранинг юзасини ҳисоблаш: $S = 12,56$.

Ақлий амаллар сони - 4. Тўғри жавоб: $S = 12,56$.

Ўзлаштиришнинг репродуктив даражасига доир топшириқлар педагогик тестларда кенг қўлланилади. Улар ёрдамида талаба билиб олган қоидалар, принциплар, назарий қоидаларни аниқ вазифаларни бажаришда қўллай олиш малакаси текширилади. Агар ўқувчи билимларини

назорат қилиш фақат репродуктив даража билан чекланиб қолса, бу талабанинг ақлий ривожланишига тўсқинлик қилади, фикр қолоқлиги, турғунлигига олиб келади. Шунинг учун ҳам тестлар таркибига ўзлаштиришнинг янада юқорироқ даражасига доир топшириқларни ҳам қўшиш тавсия этилади.

3. Ўзлаштиришнинг маҳсулдор даражаси

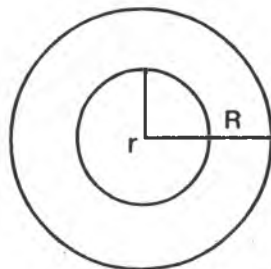
Ўзлаштиришнинг маҳсулдор даражаси ўқувчидан нотипик вазифа (масала)ларни ечиш учун илгари ўрганилган билимни мустақил қайта ўзгартира олишни талаб этади. Ўқувчи бунда тайёр намуна ёки қоидага биноан эмас, балки ўзи мустақил тузган алгоритм бўйича ҳаракат қилади (ишни бажаради). Одатда бундай вазиятда талаба олдинги билим ва тажрибаларига асосланиб, янги вазиятда бирор масалани мўлжал билан ҳал қилади.

Ўзлаштиришнинг маҳсулдор даражасига оид тест топшириғи:

Мисол.

Доира юзасининг А. 3:1
 ичкаридаги доира В. 4:1
 юзасига нисбати. Д. 6:1
 Е. 8:1
 Г. 10:1

$R = 4; r = 2$

Бу вазифани турли йўллар билан ечиш мумкин. Ечиш усулларида бири:

1. Иккита доира юзасининг нисбати ҳақидаги теоремани эсга тушириш (улар радиусларининг квадратага тааллуқли).

2. Катта радиуснинг квадратини ҳисоблаш: $R^2 = 4^2 = 16$

3. Ичкаридаги доира радиусининг квадратини ҳисоблаш: $r^2 = 2^2 = 4$

4. Катта доира юзасидан кичик доира юзасини айириш $16-4=12$.

5. Доира юзасининг ичқаридаги доира юзасига нисбатини ҳисоблаш: $12 : 4 = 3:1$.

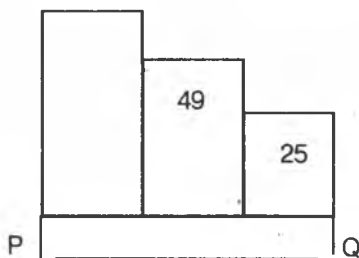
6. Олинган нисбатни тестда кўрсатилган нисбатлар билан солиштириб, тўғри жавоб индексини аниқлаш (тўғри жавоб - А).

Ақлий амалларнинг умумий сони - 6.

Ўзлаштиришнинг маҳсулдор даражасига оид топшириқларнинг диагностик ва дидактик қиммати катта. Чунки уларни бажариш талабадан ҳодисалар ўртасидаги алоқалар, нисбатларни аниқлашни, мантиқий фикр юритишни, ҳулосалар чиқаришни, масалани ечиш алгоритмини тузишни, ечиш жараёнида янги ахборот яратишни талаб этади. Бундай таълим натижасида чуқур билим ва малакалар ҳосил бўлади.

Маҳсулдор таълим даражасидаги тест топшириқлари ҳамма вақт ҳам мураккаб ҳисоб-китоблар ёки ўзгаришларни ўз ичга олган бўлиши шарт эмас. Уларнинг муҳим хусусияти мантиқан асосланган, бир-бири билан узвий боғлиқ ҳулосалар зарурлигида.

Тест топшириғига мисол:

Схемада учта квадрат тасвирланган, кичикроқ квадратларнинг юзаси ... 49, 25 шартли бирликка тенг. Улар юқорида кўрсатилгандек жойлашган. Учта квадратнинг P - Q чизиғидаги умумий узунлиги 22 га тенг бўлиши учун катта квадратнинг майдони қанча бўлиши керак?

А. -36; В. -100; Д. -64; Е. -81;

Бу тест топширигидаги математик ҳисоб-китоблар жуда оддий, уни ҳеч қийинчиликсиз бажариш мумкин. Бунинг учун, энг муҳими, катта квадрат билан кичикроқ квадратларнинг $P-Q$ томонлари умумий узунлиги ўртасидаги боғланиш (алоқа)ни акс этдирадиган хулосалар занжирини тузиш лозим. Бу топшириқ ўзлаштиришнинг маҳсулдор даражасига оид бўлиб, талабадан мантиқий фикрлашни талаб этади.

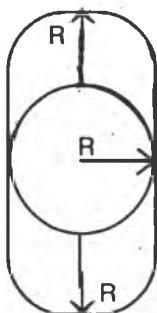
Тўғри жавоб: В. 100.

Ўқув материални турли даражаларда ўзлаштиришга доир тест вазифаларининг таҳлили шуни кўрсатадики, ахборотни эсда қолдириш ва қайта тиклашни текширишдан репродуктив даражага, сўнгра маҳсулдор мантиқий фикрлаш даражаларига ўта борган сари назорат қилинадиган билимлар ҳажми, уларнинг тизимлилиги; муҳим асосий жойларини ажрата олиш кўникмаси, билимларни амалда қўллаш малакаси орта боради. Тест вазифалари ўзлаштиришнинг қанча юқори даражада бўлса, бажариладиган амаллар сони шунча кўп бўлади.

4. Тадқиқий - ижодий даража

Ижодкорлик - моддий ёки маънавий соҳада объектив янги нарсани яратиш, ҳозиргача ечилмаган бирор муаммони ечиш демакдир. Маълумки тест топшириги тўғри жавоб мавжуд бўлишини назарда тутати. Шунинг учун ҳам “соф ҳолдаги” ижодий тест топшириқларини тузиш мумкин эмас. Тадқиқий-ижодий даража деганда ижодкорликка яқинроқ бўлган ностандарт ёндашув, тафаккур, хаёл қилиш кабилар назарда тутилади.

Тест топшириғига мисол:
Ўзлаштиришнинг тадқиқий-
ижодий даражаси.

Зарҳал бўёқ билан
бўяладиган майдон (юза)
..... тенг.

Усталар бинонинг ички
деворларини пардозлаш ва бўяш
билан банд. Деворлардан бирида
айлана шаклида дераза мавжуд.
Пардозлаш мақсадида усталарга
айлана шаклидаги деразага
ўхшатиб, айланага тегизиб ва шу
баландликда иккита тикка чизиқ
ўтказиш таклиф этилди, сўнгра
улар фигурага тегизиб, юқоридан
ва пастдан ярим доиралар
қўшишлари керак. Чизиқлар ва
дераза оралиғидаги майдон зарҳал
бўёқ билан бўялиши зарур. Ҳар бир
квадрат сантиметрга бунча бўёқ
кетади. Иккита ярим ёй шаклидаги
юзага қанча зарҳал бўёқ керак
(айлананинг берилган радиусида)
ёки уларнинг юзаси қанча?
(Л.Б.Фарберман)

Бу вазифани ечиш учун тайёр қоида йўқ, уни ишлаб
чиқиш зарур. Бу мисолни ечиш учун айлана дераза
(ойна)га тегизиб, кўндаланг чизиқларнинг ёнидан иккита
тўғри чизиқ ўтказилади. Ҳосил бўлган квадратга фикран
юқори ва пастки ярим ойлар туширилади. Шунда зарҳал
бўёқ бўяладиган майдон $2R$ ёни билан квадрат ичига киради.
Тўғри жавоб: $4R^2$

ТЕСТ ВАЗИФАЛАРИНИНГ ШАКЛЛАРИ

Тест топшириқлари мазмунига кўра тўрт турга бўлинади:
ёпиқ, очик, мослик ва изчилликка оид тестлар. Тест
вазифаларининг бошқа шакллари ҳам мавжуд (занжирли,
матнли, вазиятли кабилар).

Ёпиқ тест - тест шарти савол ёки бирор вазифа ва
қисқа жавоблардан иборат бўлиб, кўпинча жавоблардан
биттаси тўғри, қолганлари тўғри жавобга ўхшашроқ бўлади.
Ёпиқ тест деб аталишининг боиси шундаки, текширилувчи
қўйилган шартга (саволга) ўз "жавоби"ни беролмайди, у
тестда келтирилган жавоблардан бирини-ўзича тўғри деб

ҳисоблаганини танлаши, белгилаши мумкин, холос. Ёпиқ тест вазифасида бир **неча** тўғри жавоб бўлиши ҳам мумкин.

Ёпиқ тест топшириқларини тузишда тест шартини бирор вазифа, топшириқ шаклида, шунингдек **савол** шаклида ифодалаш тавсия этилади. Тест вазифасини тузувчи киши кўп саволлар орасидан айнан шу саволни бериш лозимлигига амин бўлмоғи керак. Сўнгра у тест шартини ва жавобларини шундай ифодалаш лозимки, тўғри жавобни топиш жуда осон бўлмасин. Яхши тузилган тест вазифаси талабани тўғри жавобни излаб танлаш, фикр юритиш, **ақл** ишлатишга даъват этсин.

Мисол. Предмет бўйича тест топшириқлари сони кўпайиши билан педагогик ўлчаш (баҳолаш) аниқлиги қандай ўзгаради?

А. Ортади.

Д. Ўзгармайди.

В. Камаяди.

Е. Қонуниятини йўқ.

Тўғри жавоб: А.

Тест ёрдамида педагогик ўлчашнинг аниқлиги, стабиллиги тестнинг ишончилиги дейилади.

Мисол. Тест вазифасининг сифати билан ўқув жараёни сифати орасидаги алоқа, боғланиш қандай?

А. Юқори даражада боғлиқ.

В. Боғлиқ.

Д. Унча боғлиқ эмас.

Е. Ҳеч бир боғлиқлиги йўқ.

Тўғри жавоб - А.

Очиқ тест топшириқлари. Очиқ тест вазифалари - кишига ўз хоҳишига кўра жавоб бериш имкониятини яратади. Очиқ тестлар, одатда, битта асосий сўз (ёки сўзлар) тушириб қолдирилган жумладир. Мисоллар. Асосий сўз (ёки сўзлар) тушириб қолдирилган, жавоб таклиф этилмаган тест вазифасидейилади.

Тўғри жавоб: **очиқ тест.**

..... тушириб қолдирилган ва жавоби кўрсатилмаган топшириқ **очиқ тест** дейилади.

Тўғри жавоб: **муҳим сўз.**

Мосликка доир тест вазифалари. Бу тестларнинг моҳияти

шундан иборатки, бир нарсанинг қисмлари бошқа нарсанинг қисмларига мос келишини аниқлаш зарур.

Мисол.

1. Билимни тест усулида назорат қилишининг камчиликлари.

2. Билимни анъанавий усулда назорат қилишнинг нуқсонлари.

А. Баҳоларнинг субъективлиги.

В. Имтиҳон олувчи талаба билан мулоқот қилолмайди.

Д. Билимларнинг бир қисми танлаб назорат этилади.

Е. Баҳо шкаласи тахминийлиги.

Ғ. Жавобларни ифодалаш имконияти чекланган.

Г. Ўқитувчининг вақти кўп кетади.

Н. ЭҲМни қўллаш қийинлиги.

Тўғри жавоб: 1-В, Ғ, 2- А, Д, Е, Г, Н.

Изчилликка доир тест вазифалари. Бундай топшириқлар турли ҳаракатлар, фикр юритишларда изчиллик мавжудлигини текшириш, аниқлаш учун ишлатилади.

Мисол. Педагогик тестни тузишда ҳаракатлар изчиллиги (кетма-кетлиги) тўғрилигини аниқланг.

А.Тестнинг хусусиятини аниқлаш.

В.Тест топшириқлари миқдорини белгилаш.

Д.Умумий ва хусусий мақсадларни аниқлаш.

Е.Тест вазифасини тузиш (ишлаб чиқиш).

Ғ.Тестни синов - тажрибада текшириб кўриш.

Г.Тестни экспертизадан ўтказиш.

Н.Тест сифати кўрсаткичларини аниқлаш.

Жавоб индекслари тартиби (изчиллиги) шаклида бўлади.

Тўғри жавоб: В, Д, А, Е, Г, Ғ, Н.

Тест тузишда бундай изчиллик зарурлигининг сабаблари бор. Аввало тест вазифалари миқдорини аниқлаш лозим, чунки у ўқув предметиға ажратилган тест топшириқлари сонига, вақт ва бошқаларға боғлиқ бўлади. Сўнгра назорат этиладиган ўқув предметининг умумий ва хусусий мақсадларини аниқлаш, шундан кейин тестнинг хусусиятини аниқлаш талаб этилади. Тестни синашдан олдин экспертизадан ўтказиш лозим, бу айрим камчиликларни бартараф этишға имкон яратади. Тестни тажрибада синаб кўриш зарур, синовдан ўтказилмаган тестлар масъулиятли

вазиятларда қўлланилмаслиги даркор. Тестни тажриба тариқасида синовдан ўтказиш - унинг сифатини аниқлашга, тест топшириқларини талабалар қандай идрок этиши, тушуниши билан боғлиқ нуқсонларини билиб олишга имкон туғдиради.

ТАЪЛИМ МАКСАДЛАРИГА ЭРИШИШ УСУЛЛАРИ

Педагогик технологияда алоқа-боғланишлар воситасида билимлар шаклланишига катта эътибор берилади.

Билим - кишиларнинг табиат ва жамият ҳодисалари ҳақида ҳосил қилган тўғри маълумотлари (ахборотлар). Билим ижтимоий меҳнат ва тафаккур маҳсули бўлиб, оламнинг объектив қонуний алоқаларини тил воситаси билан ифода қилади. Билим - билиш билан узвий боғлиқ, унинг натижаси ва таркибий қисми. Инсон ижтимоий ҳаёт жараёнида билмасликдан билишга, мукаммал ва аниқ бўлмаган билимлардан атрофлича ва чуқур билимлар ҳосил қилиш сари боради. Ҳар бир янги авлод ўзидан олдинги авлод тўплаган билимни ўзлаштиради, янги-янги ҳодисаларни чуқур ўрганиб, уни бойитади. Билим кундалиқ тажриба, илмий кузатиш, назариялар орқали тўпланadi.

Билим эгаллашнинг муҳим воситаси таълим жараёнидир. Педагогик технология репродуктив даражада билим ўзлаштиришнинг куйидаги қоида (восита)ларини тавсия этади:

1. Тенг (эквивалент) амалиёт қоидаси: таълимнинг шарт-шароитлари ва ўқиш пайтида талаба бажарадиган амаллар тест ёки имтиҳон пайтида бажарадиган амалларига айнан тенг келиши.

2. Ўхшаш (аналогик) амалиёт қоидаси: ўқувчилар сўнги хатти-ҳаракатлари (хулқи) га ўхшаш (лекин айнан ўзини эмас) хулқий амалларни машқ қилиш имкониятига эга бўлиши.

3. "Натижаларни билиш" қоидаси: ўқувчи ўзи бажарган ҳар бир амалнинг натижасидан дарҳол хабардор бўлиши; жорий баҳолаш шу принципга асосланади.

4. Педагог маъқуллаши қоидаси: ўқувчининг тўғри ҳаракатлари маъқулланиб, руҳлантириб борилади; ҳато

бажаргани учун танбеҳ берилмайди, балки ҳаракатини ўзгартирадиган тўғри йўл кўрсатилади. Масалан. “бошқача ифодалашга яна бир уриниб кўр”. “Матнни бошқадан ўқиб, мазмунини қайта англашинг лозим”. Бу қоидалар репродуктив таълимга тааллуқли.

Таълимни педагогик технология усулида ташкил этганда дастурлаштирилган таълимга хос қуйидаги принциплардан ҳам фойдаланиш лозим:

- қадамба-қадам ўзлаштириш. Бу принципга кўра ўқув материали кичик-кичик бўлак (қадам)ларга ажратиб ўрганилади;

- жавобни дарҳол маъқуллаш. Талаба тўғри ечгани ёки жавоб берганидан дарҳол хабардор бўлиши. У ўз жавобини эталон билан таққослаб кўриши лозим;

- ўқиш тезлигини индивидуаллаштириш;

- секин-аста мураккаблаштира бориш;

- билимларни табақалаштириб мустаҳкамлаш: ўқишнинг ҳар бир қадами (бўлаги)ни турли мазмунда бир неча марта такрорлаш;

- яхши танланган мисоллар билан намойиш этиш.

Юқорида келтирилган қоида ва принциплар таълим мақсадига эришишнинг усуллари ҳисобланади.

Таълим беришда ҳамма шароитлар учун бирор ягона оптимал таълим модулини тавсия этиб бўлмайди. Бу масала ўқитувчининг маҳорати, ақлу-заковати, тажрибасига ҳавола этилади.

Педагогик технологиянинг тамал тоши - бу, таълим натижаларини диагностик ва амалларда ифодаланган мақсадлар сифатида режалаштириш (лойиҳалаштириш)дир. Эришиб бўладиган аниқ, реал мақсадлар қўйилса, ўқитишнинг ҳар бир аниқ шарт-шароитида мақсадга эришишнинг қулай шакл, метод, усул ва воситаларини танлашга имкон яратилади.

Таълим мониторинги. 60-80 йилларда педагогик технологияда диагностика таълим жараёнида нормадан четга чиқиш ҳолатларини ўз вақтида аниқлаб, тузатишни назарда тутган бўлса, ҳозирги замонавий таълим технологиясида диагностика ҳар бир ўқувчининг ривожланиш

тенденцияларини олдиндан аниқлаш ва башорат қилиш мақсадига йўналтирилган. Башорат натижасига биноан ўқитишнинг ҳар бир қадами лойиҳалаштирилади.

Шундай қилиб, хабардорлик (обратная связь) - диагностикани башорат билан бирлаштирувчи узлуксиз жараён ҳисобланади. Бу жараён мониторинг дейилади, у инглизча сўз бўлиб, “узлуксиз кузатиш” деган маънони англатади.

Педагогикада мониторинг деганда ўқув жараёнини узлуксиз, узоқ вақт муттассил кузатиш ва уни бошқариш тушунилади. Педагогик мониторинг ўқитувчи ва талабани тўғри ҳаракат қилиш учун зарур ахборотлар билан таъминлайди. Бунда тадқиқот объекти - ўқув-тарбия жараёнининг натижалари ва қўйилган мақсадга эришишда ишлатиладиган воситаларидир.

ТАЪЛИМ МАҚСАДЛАРИГА ЭРИШИЛГАНИНИ БАҲОЛАШ

Баҳолаш - жорий, оралик ва якуний назоратларни ўз ичига олади. Жорий назорат талабанинг ўзлаштира бораётганидан муттасил хабардор қилиб туради, қдатда, жорий назоратда боланинг билимига баҳо қўйилмайди, интилишлари маъқулланиб борилади, шу тариқа у билимларни шакллантиришда иштирок этади. Педагогик технологияда хабардор бўлиб бориш (обратная связь) таълимда йўл қўйилган хатони тузатиш учунгина эмас, таълим мақсадларини аниқлашга ҳам хизмат қилади. Якуний назоратда режалаштирилган таълим мақсадига эришилгани баҳоланади.

Назорат **оғзаки, ёзма ёки тест шаклида** бўлиши мумкин.

Оғзаки ва ёзма назорат. Оғзаки назоратнинг яхши жиҳатларига: ўқитувчининг талаба билан жонли мулоқоти, шахсан алоқада бўлиши; оғзаки нутқни машқ қилиши; билимини чуқурроқ аниқлаш (текшириш) учун қўшимча саволлар бериш имконияти кабилар киради. Оғзаки жавоб бериш талабани фаол фикрлашга ундайди.

Оғзаки жавоб беришда яхши тайёрланган ўқувчи ўз билимдонлигини, қўшимча ўрганганларини намойиш этади. Талаба билан бевосита алоқа натижасида сўраш пайтида

боланинг билим ўзлаштириши масаласида ўқитувчида туғилган айрим шубҳалар бартараф этилади.

Шу билан бирга талабанинг билимини оғзаки назорат қилишда педагогнинг шахсий хусусият, сифатлари акс этади. Оғзаки баҳолашда ҳар бир ўқитувчига хос объективлик ва субъективлик муносабати намоён бўлади. Педагогик тадқиқотларда аниқланишича икки имтиҳон олувчининг бир талабага бир фандан қўйган баҳолари 40-60 фоизга мос келади. Бир болага имтиҳончиларнинг биттаси юқори баҳо қўйган бўлса, иккинчиси паст баҳо қўйиш ҳоллари учрайди. Битта ёзма ишнинг ўзига турли имтиҳончилар турлича баҳо қўйишлари мумкин.

Хуллас, оғзаки ва ёзма имтиҳонларда ўқувчига қўйиладиган баҳоларда субъективлик аломати кўпроқ. Ўқитувчи кўпинча баҳони бошқа ўқувчиларга нисбатан қўяди, бунда қўйилаётган баҳо камайтирилиши ҳам, ошириб юборилиши ҳам мумкин.

Ёзма имтиҳоннинг яхши томони - у ўқув материални бола ўзлаштириб олганига ҳужжатли далил бўлади, талаба ўз фикрларини қоғозда ифодалаши учун амалиётдир. Экспертлар ўтказган ёзма назорат объективроқ баҳо қўйишга имконият яратади.

Оғзаки ва ёзма назоратнинг анъанавий тизимига хос жиддий нуқсонлар қаторига қуйидагилар киради:

1. Имтиҳонда талаба билетдаги 3-4 та саволга жавоб беради, баҳо эса ўқув предмети дастурини билгани учун қўйилади.

2. Беш балли баҳо шкаласи билим ўзлаштириш даражалари орасидаги тафовутларни аниқ белгилашга имконият бермайди.

3. Оғзаки ва ёзма имтиҳонлар билим ўзлаштириш сифатини объектив, аниқ ва асосли баҳолашни таъминлай олмайди.

4. Оғзаки сўрашга, шунингдек ёзма ишларни текширишга вақт кўп кетади.

5. Оғзаки ва ёзма назорат учун компьютерларни ишлатиш қийин, уларни автоматлаштириб бўлмайди. Бу жиҳатдан тест назорати устунликларга эга

Тест назорати. Тест назоратининг яхши томонларига қуйидагилар киради:

1. Яхши тузилган педагогик тест объектив педагогик ўлчаш (баҳолаш)нинг инструменти бўлиб, унинг натижаси назорат ўтказувчи одамга боғлиқ бўлмайди.

2. Педагогик тест ўқув материали мазмунини тўлиқ қамраб олиши мумкин, таълим натижасини тест усулида ўлчашда - ҳамма талабаларга нисбатан бир хил, олдиндан белгиланган шкалага биноан аниқ ва тўғри баҳо қўйилади.

3. Тест назоратида техникани ишлатиш қулай, бу маълум ўқув материални ёки бутун бир фанни, нисбатан оз вақт, кам куч сарфлаб, оммавий назорат қилишга имкон беради.

4. Тест назоратини компьютерлар воситасида автоматлаштириш осон. Бу унинг муҳим устунликларидан биридир.

Лекин, тест усули ҳам нуқсонлардан холи эмас, масалан, тест назоратининг кўп шакллари талабани оғзаки ва ёзма жавобларини мустақил ифодалаш имкониятидан маҳрум этади. Талабанинг руҳим кечинмалари ҳам ўқитувчи олдида эркин жавоб бераётганидагидек намоён бўлмайди; билимдонлиги, шахснинг ўзигагина хос руҳий хусусиятларини кўрсатиш имкони йўқ. Имтиҳон топширувчи тўғри жавобни танлашигина мумкин, холос.

Шунга қарамай педагогик тестларнинг ижобий имкониятлари катта, улардан ўринли, тўғри фойдаланиш таълим тизимининг барча бўғинларида ўқиш ва ўқитиш сифатини оширишга хизмат қилади. Ҳар бир педагог, таълим бошқаруви идораларининг ходимлари тест маданиятини, тест назарияси ва амалиётини чуқур ўрганишлари лозим.

Педагогик тестларни қўллаш ўқитиш жараёни ва натижаларига катта таъсир ўтказиши мумкин: сифатли тузилган тестлар талабанинг билиш фаоллигини оширади ва аксинча ёмон тузилган тестлар ўқиш жараёнига салбий таъсир этиши ҳам мумкин.

Рейтинг тизими. “Рейтинг” инглизча сўз бўлиб, баҳолаш, индивидуал коэффицент маъноларини англатади.

Ўқувчилар билими сифатини назорат қилишнинг рейтинг тизими деганда ҳар бир талабанинг ўқиш жараёни ва ўқув натижасини баҳолашга бир хил ёндашувни таъминлайдиган

ўзаро боғлиқ кўрсатма ва қоидалар мажмуи тушунилади:

Рейтинг тизими таркибига қуйидагилар киради:

- назорат турлари (жорий, оралик, якуний) ;
- назорат усуллари (оғзаки, ёзма, педагогик тест);
- вақти-вақти билан баҳолаш;
- баҳо шкаласи;

- ўқувчига қўйиб борилган баҳоларни предмет бўйича умумий баҳога бирлаштириш қоидалари;

- натижаларни расмийлаштириш қоидаси ва бошқалар.

Рейтинг тизимини қўллашнинг мақсади ва вазифалари, одатда, қуйидаги натижаларга эришиш учун шароит яратиш ҳисобланади:

- ўқувчи ва студентлар давлат таълим стандарти талабларини ўзлаштиришига эришиш;

- билимни баҳолашда объективлик ва мунтазамликни таъминлаш,

- талабаларнинг ўқув - билиш ҳаракатларини фаоллаштириш, ўқишга ижобий мотив ҳосил қилиш, мусобақаланиш ва мунтазам равишда мустақил ишлашларига эришиш;

- ҳар бир талабанинг ўқув соҳасида эгаллаган ўринини аниқлаб, ютуқлари учун рағбатлантириш;

- таълим натижаларини таққослашга имкон яратиш кабилар.

Илғор рейтинг тизими қуйидаги асосий талабларга жавоб бериши керак:

1. Узлуксиз таълим ҳар бир босқичининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш.

2. Кўп балли шкалани қўллаш.

3. Ўқитувчи қўядиган баҳолар мураккаб математик ҳисоб-китоблар билан боғлиқ бўлмаслиги лозим. Баҳо ўқув юртида қабул қилинган (қўлланиб келаётган) мезонларга биноан қўйиб борилиш керак.

4. Рейтинг тизими натижалари ўқувчилар, ота-оналар, педагоглар тушуниши учун қулай (синф журналидан билиб олинадиган) бўлиши лозим. Рейтинг балларини ҳисоблаш, якуний балларни қайта ҳисоблаш тартиби иложи борица содда бўлиши, балларни назорат турлари ва шакллари бўйича тақсимлаб ҳисоблашни талаб этмаслиги керак.

5. Ҳар бир ўқув юртида услубиёт бўлими вазирлик кўрсатмасига биноан ёки ўзи мустақил барча оғзаки, ёзма ва тест назоратларининг минимал миқдорини белгилайди ва шу асосда якуний рейтинг баҳоси чиқарилади.

6. Ўзлуksиз таълимнинг ҳар бир босқичида турли ўқув юртлари рейтинг тизимлари натижалари таълим натижаларини таққослашга имкон бериши керак.

ЎЗЛАШТИРИШНИНГ МАҲСУЛДОР ВА ТАДҚИҚИЙ ДАРАЖАЛАРИ УЧУН ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Чет эллик педагог-олимлар педагогик технология масаласида таълимнинг юқорироқ даражалари учун ҳам ўқувчилар фаолиятини ташкил этиш усуллариини ишлаб чиқмоқдалар.

Америкалик олимлар: Р.Ганье ва Л.Бриггслар педагогик технология усулида дарс ўтишнинг қуйидаги шаклини таклиф этганлар. Дарс ўтишнинг бу усули хусусий ўқув мақсадларига эришишга ҳамда фикрлаш (тафаккур)нинг маҳсулдор даражасини рағбатлантиришга қаратилган:

1. Ўқувчилар диққатини жамлаш.

2. Талабаларга дарс мақсадини етказиш.

3. Керакли билимларни эсда қолдириш ва кўникмаларни эгаллаш зарурлигини уқдириш.

4. Ўқувчида қизиқиш уйғотиб, ҳаракат қилишга ундайдиган ўқув материални тақдим этиш.

5. Ўқувчининг жавоб ҳаракатларини маъқуллаб рағбатлантириш.

6. Талаба ўзлаштирганидан хабардор бўлиб бориш.

7. Талабанинг фикрлаш (тафаккур) фаолиятини бошқариш, билим ва малакаларни мустаҳкамлашни рағбатлантириб бориш.

8. Талабаларнинг ҳаракатларини баҳолаш.

Ингилиз олими А.Ромишевский педагогик технология методининг қуйидаги вариантини тавсия этади:

1. Керакли билимларнигина етказиш.

2. Дастлаб репродуктив даражада кўникмаларни шакллантириш.

3. Бола бажарадиган иш-ҳаракатни яхлит ҳолда ва қисмлари бўйича намоиш этиш.

4. Малака ҳосил қилишни соддалаштириш (топшириқни қисмларга ажратиб бажартириш).

5. Талаба мустақил бажараётганидан доимий хабардор бўлиб, маъқуллаб, уни рағбатлантириб бориш.

6. Маҳсулдор, тадқиқий босқичга ўтиш.

7. Хилма-хил муаммоли вазиятларни ташкил этиш - ностандарт вазифаларни бажартириш.

8. Ўқувчи ўз фаолиятини таҳлил этиб, ўқитувчи (гуруҳ) билан қандай бажарганини муҳокама этиб бориш.

Америкалик олим Ф.С.Келлер олий ўқув юртлари учун педагогик технология усулининг индивидуаллаштирилган тизимини ишлаб чиқди.

Келлер режасининг муҳим белгилари қуйидагилар:

1. Ўқув материали мазмунини (олдин ўтилган бўлимнинг мазмунини ҳам) талаба тўлиқ ўзлаштириб олишига эришиш.

2. Ҳар бир талаба ўз ўзлаштириш тезлигига биноан алоҳида ишлаши.

3. Маърузадан талабаларда мотив ҳосил қилиш ва умумий йўналтириш учунгина фойдаланиш.

4. Ўқув ахборотларини баён қилиш учун нашр этилган ўқув қўлланмаларидан фойдаланиш.

5. Ўқув материалнинг бўлимларини ўзлаштирганини аниқлашда ёрдамчи - ассистент (аспирант, аълочи студент)лар кучидан фойдаланиш.

Педагогик технология методининг бу шаклида ўқитувчи курсни бир неча бўлим (модул)ларга ажратади, одатда уларнинг сони 15-20 та бўлади; улар дарсликдаги бобларга тенг, мос бўлиши мумкин. Ҳар бир талабага қандай ўқиш учун қўлланма берилади, унда бўлим (мавзу)ни ўрганиш мақсади кўрсатилган, ўқув ишининг маълум шакллари тавсия этилган, назорат ва ўз-ўзини назорат этиш учун саволлар мажмуи келтирилган бўлади. Ишлаш тартибини, ўқиш шаклини талабанинг ўзи танлайди. Ўзлаштирилган бўлим бўйича имтиҳондан олдин ҳар бир талабани ёрдамчи-ассистент ўқитувчи ишлаб чиққан аниқ талаб-мезонларга биноан "ўтди", "ўтмади" шаклида синовдан ўтказади. Синовдан ўтмаган талаба ёрдамчининг тавсиясига биноан ўқув материални қўшимча ишлаб чиқади. Синовдан ўтиш кейинги бўлимни ўрганиш учун ўзига хос руҳсатнома

хисобланади. Маърузалар сони жуда кам (бир семестрда 6 тадан ошмайди), уларга қатнашиш мажбурий эмас.

Келлер режаси АҚШ даги олий ўқув юртларида табиий-илмий фанларни, шунингдек ижтимоий - гуманитар фанларни ўқитишда қўлланилади. 70-80 йилларда педагогик экспериментлар Келлер режаси анъанавий таълим усулига нисбатан самарали эканлигини кўрсатди.

Россия Федерациясида В.Гузеев интеграл педагогик технология методини ишлаб чиқди, унинг асосий қисмлари, умумлашган ҳолда қуйидагилардан иборат:

1. Ҳар бир ихтисослик бўйича таълимнинг режалаштирилган натижалари кўп даражали диагностик ва амаллар бўйича бажариладиган ўқув вазифалари шаклида тақдим этилади.

2. Таълим жараёнининг йирик тузилмаси дарслар блоки шаклида бирлаштирилиб, таълим мазмунининг катта бирлигини ташкил этади.

3. Жамоавий ўқитишни гуруҳ фаолиятининг мониторинги асосида ташкил этилади: таълимнинг ҳар бир қадами олдингисининг натижасига биноан режалаштирилади.

4. Таълим жараёнини бошқариш ва ўқитиш компьютерларда амалга оширилади.

Юқорида баён этилганлар таълимга технологик ёндашувнинг шакл ва кўринишлари хилма-хиллигидан далолат беради. Россия Федерациясида "Школьные технологии" номли янги педагогик журнал ҳам чиқарилмоқда. Ўзбекистон республикасида ҳам педагогик технология соҳасида чет эл тажрибаларини ўрганиш, миллий-маданий анъаналаримизни, таълим соҳасида эришилган даражани инобатга олиб, педагогик технология усулини ўзлаштириш ва ривожлантириш мақсадга мувофиқ.

Иловалар **СТАНДАРТЛАШТИРИЛГАН ДАРС ЛОЙИҲАСИДАН** **НАМУНАЛАР**

Юқорида “Ўқув машғулоти лойиҳалаштиришга доир назарий фикрларни (32, 33-бетлар) ва “Ўқув машғулоти лойиҳалашнинг умумий тузилмаси”ни (34-35-бетлар) келтирган эдик. Биз ана шу назарий ғоялар ва “тузилма”га биноан айрим мавзулар бўйича стандартлаштирилган дарс лойиҳаларини (режа-матнини) туздик. Улар ўқув машғулоти такрорланадиган жараёнга айлантириш вариантларидан бири сифатида ишлаб чиқилди. Қашқадарё вилоят халқ таълими ходимлари малакасини ошириш институтида, Қарши Давлат университети педагогика факультетида шу лойиҳа (режа-матн)лар асосида дарслар ўтдик. Ушбу лойиҳаларни компьютерга ўтказиб ёки таълимнинг бошқа техник воситалари орқали экранга тушириб, бошқа ўқитувчилар ҳам шу дарсни такрорлаб ўтаверишлари мумкин. Бу лойиҳа билан дарсни ким ва қаерда ўтишидан қатъий назар ўқувчилар таълимининг режалаштирилган (лойиҳага киритилган) натижаси даражасида билим олади, яъни таълимнинг натижаси кафолатланади.

Куйида стандартлаштирилган дарс лойиҳасидан намуналар келтирамиз:

1. “ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ - ТАЪЛИМНИНГ ТИЗИМЛИ УСУЛИ” МАВЗУСИНИ ЎРГАНИШНИНГ ЛОЙИҲАСИ

Ахборот манбаълари: “Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Тошкент, 1997. Очилов М. “Янги педагогик технологиялар”, Қарши, 2000. Фарберман Б.Л. “Прогрессивные педагогические технологии. Тошкент, 1999; Беспалько Б.П. “Слагаемые педагогической технологии”, М:1989. Кларин М.В. “Педагогическая технология в учебном процессе”. М., 1989.

I. МАВЗУНИНГ МУҲИМ МАСАЛАЛАРИ (Ўқитувчининг мақсад-талабаларга педагогик технология усулига доир куйидаги муҳим масалаларни ўргатиш):

1. Илғор педагогик технологияларни жорий этиш вазифасининг кун тартибига қўйилиши.

2. Педагогик тизим, технологик ва тизимли ёндошув - педагогик технологиянинг асоси.

3. Технология атамасининг мазмуни.

4.Педагогик технология тушунчасининг моҳияти, таърифи.

5.Педагогик технология усулининг муҳим белгилари, қонуниятлари.

II.ОЙДИНЛАШТИРИЛГАН МАҚСАДЛАР: (Мавзунинг мазмуни -таълимнинг натижаси, яъни ўқувчининг ўрганиш мақсадлари сифатида тест саволлари, ўқув вазифалари шаклида қуйидагича ифодаланади яъни стандартлаштирилади):

1.Миллий дастурда педагогик технологияларга ўтиш вазифаси қандай ифодаланганини айтинг.

Тўғри жавоб (Эталон): Кадрлар тайёрлаш миллий дастурини рўёбга чиқаришнинг биринчи босқичида: “Ўқув-услубий мажмуаларнинг ҳамда таълим жараённи дидактик ва ахборот таъминотининг янги авлодини ишлаб чиқиш ва жорий этиш”; иккинчи босқичида - “таълим муассасаларининг моддий - техника ва ахборот базасини мустаҳкамлаш давом этдирилади, ўқув-тарбия жараёни юқори сифатли ўқув адабиётлари ва **илғор педагогик технологиялар билан таъминланади**”; учинчи босқичда - “Таълим муассасаларининг ресурс, кадрлар ва ахборот базалари янада мустаҳкамланади, ўқув жараёни янги ўқув-услубий мажмуалар, **илғор педагогик технологиялар билан тўлиқ таъминланади**” шаклида ифодаланган.

2.Педагогик технологиянинг илмий-методик асосларини ва тизим сўзининг луғавий маъносини айтинг.

Тўғри жавоб: Педагогик технология усули педагогик тизим назариясига, тизимли; технологик ёндошувларга асосланади;

Система (тизим) юнотча сўз бўлиб, яхлит, қисмлардан тузилган, бириккан маъносини билдиради.

3.Педагогик тизим тушунчасининг маъносини айтинг.

Тўғри жавоб: Педагогик тизим - индивидни шахс, мутахассис сифатида шакллантирувчи, ҳаракатдаги яхлит ижтимоий - педагогик тузилма (ҳодиса), жонли социал организмдир.

4.Педагогик тизим нечта қисм (компонент) дан тузилганини ва уларнинг номларини айтинг?

Тўғри жавоб: Педагогик тизим олтита қисмдан тузилади: ўқувчи, таълим-тарбиянинг мақсади, таълим-тарбиянинг мазмуни, ўқув

(дидактик) жараёни, ўқитувчи ёки таълимнинг техник воситалари; таълим-тарбиянинг шакл-усуллари.

5. “Дидактик вазифа”, “таълим технологияси” атамалари нималарни ўз ичига олади?

Тўғри жавоб: Дидактик вазифа - таълим-тарбиянинг мақсади ва мазмунини; таълим технологияси - дидактик (ўқув) жараёни, ўқитувчи ёки таълимнинг техник воситалари, шакл-усулларини ўз ичига олади.

6. Технология сўзининг луғавий маъносини айтинг.

Тўғри жавоб: “Технология” юнунча сўз бўлиб, техне-маҳорат, санъат, логос-таълимот, фан маъноларини англатади.

7. Технология тушунчасининг таърифини айтинг.

Тўғри жавоб: Технология - тайёр маҳсулот олиш учун ишлаб чиқариш жараёнларида қўлланиладиган усул ва методлар (хом-ашё, материал ёки ярим фабрикатларга ишлов бериш, тайёрлаш, ҳолатини, шаклини, хусусиятини ўзгартириш) мажмуи. Шундай усул ва методларни ишлаб чиқувчи ва такомиллантирувчи фан.

8. Педагогик технология сўзининг луғавий маъноси ва таърифини айтинг.

Тўғри жавоб: - Педагогик технология тушунчаси инглизча “an educational technology” сўзидан олинган бўлиб, “таълим технологияси” маъносини билдиради.

- “Педагогик технология” - бу, таълим шакллариини қўлайлаштириш мақсадида техник воситалар, инсон салоҳияти ҳамда уларнинг ўзаро таъсирини инobatга олиб, ўқитиш ва билим ўзлаштиришнинг барча жараёнларини белгилаш, яратиш ва қўллашнинг тизимли методидир”. (ЮНЕСКО маъқуллаган таъриф).

Бошқа муаллифларнинг таърифлари:

- Педагогик технология амалиётга жорий этиш мумкин бўлган маълум педагогик тизимнинг лойиҳасидир.

- Педагогик технология - таълим-тарбиядан кўзланган мақсадга эришиш учун педагогик жараёнда қўлланиладиган усуллар, воситалар мажмуидир.

- Педагогик технология - олдиндан лойиҳалаштирилган, белгиланган таълим-тарбия жараёнини изчил амалга оширишдир.

9. Педагогик технология усулининг муҳим белгиларини айтинг,
Тўғри жавоб:

- Таълим жараёнини олдиндан лойиҳалаш ва синфда ўқувчилар билан бирга лойиҳани қайта ишлаб чиқиш.

- Талабанинг ўқув-билув фаолиятини тасвирлайдиган таълим жараёнининг лойиҳасини технологик, тизимли ёндашув асосида тузиш.

- Таълимнинг мақсади реал, аниқ, диагностик бўлиши ва ўқувчининг билим ўзлаштириш сифатини объектив баҳолаш.

- Таълим жараёнида бола фаолиятига таяниб ўқитиш.

- Мавзунинг мазмунини ўқув вазифаси (элементи, бўлаги) шаклида ойдинлаштириб, мўлжалланган эталон асосида ўқувчининг кузатиладиган, ўлчанадиган ҳаракатлари шаклида ифодалаш.

- Таълим шаклларини оптималлаштириш (қулайлаштириш).

- Таълим жараёнида техник воситалар ва инсон салоҳиятининг ўзаро таъсирини ҳисобга олиш.

- Таълим мониторинги - билим ўзлаштириш жараёнини узлуксиз кузатиб, йўл қўйилган хатоларни аниқлаб, тузатиб бориш.

- Белгиланган мезонларга биноан назорат вазифаларини бажариш.

- Таълимнинг режалаштирилган натижасига эришишнинг кафолатланганлиги.

- Таълим самарадорлигининг юқорилиги.

10. Педагогик технология назарияси ва амалиётининг қонуниятлари, принципларини айтинг.

Тўғри жавоб:

- Таълим-тарбиянинг бирлиги, яхлитлиги; таълим жараёнининг тузилиши ва мазмуни ўзаро боғлиқлиги.

- Таълим жараёнини оптималлаштириш (қулайлаштириш): қулай шароит яратиш, оз вақт, кам куч сарфлаб, таълимда юқори натижага эришиш.

- Талаба ва ўқитувчи фаолиятини оқилона уюштириш: талабанинг манфаатдорлиги, қизиқиши ва интилувчанлиги (мотив мавжудлиги); ўқитувчи таълим мақсадини, мазмунини пухта билиши, ўқитиш усуллари ва техник воситаларни яхши эгаллаган бўлиши.

- Замоनावийлик: таълим мазмунини мунтазам бойитиб, янгиллаб, замонавийлаштириб бориш.

- Илмийлик: таълимда илмий асосланган дидактик янгиликлар, янги шакл ва воситалар, фаол методларни қўллаш, узлуксиз изланиш, тадқиқотлар.

- Педагогик жараёни жадаллаштириш: ахборот технологияси ва техник воситалардан фойдаланиш самдорлигини оширувчи дидактик материалларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш.

- Ўқув жараёни учун зарур моддий-техник базани яратиш.

- Педагогик жараён натижаларини ҳолисона, объектив баҳолаш (тест усули, рейтинг тизими: талабанинг билим, кўникмаларининг назорати ва баҳолашни автоматлаштириш).

- Таълим - тарбиянинг табиатга мослик принципи.

- Таълим - тарбиянинг жамиятга мослашув принципи.

III. НАЗОРАТ ТЕСТЛАРИ

1. Миллий дастурнинг педагогик технологияларни жорий қилишга доир кўрсатмаси қайси жавобда келтирилган?

А. Педагогик технологияларга ўтиш.

В. Янги педагогик технологиялар жорий этилади.

С. Илғор педагогик технологиялар билан таъминланади (тўлиқ таъминланади).

Д. Янги педагогик технологиялар билан тўлиқ таъминлаш.

2. Педагогик технология усулининг илмий-методик асослари.

А. Таълим-тарбия қонуниятлари.

В. Бихевиористик таълим.

С. Ишлаб чиқариш технологияси.

Д. Педагогик тизим назарияси, тизимли, технологик ёндашув.

3. Педагогик тизим нима?

А. Индивидуал шахс, мутахассис сифатида шакллантирувчи ҳаракатдаги ижтимоий-педагогик ҳодиса (тузилма).

В. Таълим-тарбия тизими.

С. Бўлақлардан тузилган ижтимоий бирлик.

Д. Ҳамма жавоблар тўғри.

4. Педагогик тизимнинг компонент (қисм) лари.

А. Педагогик тизим олти қисмдан тузилади.

В. Ўқувчи; таълим-тарбиянинг мақсади; мазмуни.

С.Дидактик (ўқув) жараён; ўқитувчи ёки таълимнинг техник воситалари: шакл-усуллари.

Д.Ҳамма жавоблар тўғри.

5. “Дидактик (ўқув) вазифа”, “таълим технологияси” тушунчалари нималарни ўз ичига олади?

А.Ўқув вазифаси - таълим-тарбиянинг мақсади ва мазмунини.

В.Таълим технологияси - ўқув жараёни: ўқитувчи ёки таълимнинг техник воситалари; шакл-усулларини.

С.Таълим тарбиянинг шакл-усуллари, қонуният ва принципларини.

Д. А,В жавоблар тўғри.

6. “Технология” сўзининг луғавий маъноси.

А.Техне - техника, логос - таълимот.

В.Технология - ишлаб чиқариш усули.

С. Техне - маҳорат, санъат, логос - тушунча, таълимот.

Д. Буюмни тайёрлаш жараёни.

7. “Технология” тушунчасининг таърифи.

А. Технология - ишлаб чиқариш жараёни.

В. Технология - тайёр маҳсулот олиш усули.

С. Технология - буюмни тайёрлаш методлари мажмуи.

Д. Технология - тайёр маҳсулот олиш учун ишлаб чиқариш жараёнларида қўлланиладиган усул ва методлар мажмуи.

8. Педагогик технология тушунчасига ЮНЕСКОнинг таърифи.

А. Педагогик технология - амалиётга жорий этиш мумкин бўлган маълум педагогик тизимнинг лойиҳасидир.

В. Педагогик технология - таълим-тарбиядан кўзланган мақсадга эришиш учун қўлланиладиган воситалар, усуллар мажмуидир.

С. Педагогик технология - олдиндан белгиланган, лойиҳалаштирилган ўқув-тарбия жараёнини изчил амалга оширишдир.

Д. Педагогик-технология - бу, таълим шакллари қўлайлаштириш мақсадида техник воситалар, инсон салоҳияти ҳамда уларнинг ўзаро таъсирини инобатга олиб, ўқитиш ва билим ўзлаштиришнинг барча жараёнларини белгилаш, яратиш ва қўллашнинг тизимли методидир.

9. Педагогик технология усулининг муҳим белгилари.

А. Таълим жараёнини олдиндан лойиҳалаш ва синфда ўқувчилар билан бирга лойиҳани қайта ишлаб чиқиш.

В. Талабанинг ўқув фаолиятини тасвирлайдиган лойиҳани тизимли ёндошув асосида тузиш.

С. Таълимнинг мақсади, реал, аниқ, диагностик бўлиши, ўқувчининг билим ўзлаштириш сифатини объектив баҳолаш.

Д. Мавзунинг мазмунини ўқув вазифа (бўлак)лари шаклида ойдинлаштириб, мўлжалланган эталон асосида ўқувчининг кузатиладиган, ўлчанадиган ҳаракатлари тарзида ифодалаш.

Е. Таълим жараёнида техник воситалар ва инсон салоҳиятининг таъсирини инобатга олиш.

Ж. Билим ўзлаштириш жараёнини узлуксиз кузатиб, йўл қўйилган ҳатоларни аниқлаб, тузатиб бериш.

З. Ҳамма жавоблар тўғри.

10. Педагогик технологиянинг қонуниятлари, принциплари.

А. Таълим-тарбиянинг бирлиги, яхлитлиги.

В. Таълим шакллари оптималлаштириш (қулайлаштириш).

С. Талаба ва ўқитувчи фаолиятини оқилона уюштириш.

Д. Ҳамма жавоблар тўғри.

2. “ЎҚИТУВЧИ ОДОБНОМАСИНИНГ ПРЕДМЕТИ, ВАЗИФАЛАРИ” МАВЗУСИНИ ЎРГАНИШНИНГ ЛОЙИҲАСИ

Ахборот манбаълари: “Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори”, Тошкент, 1997; “Таълим тўғрисидаги қонун” (1997); Очилов М., Очилова Н. “Ўқитувчи одоби”, Тошкент, “Ўқитувчи” нашриёти, 1997, 5-13-бетлар, ^

1. МАВЗУНИНГ МУҲИМ МАСАЛАЛАРИ (Ўқитувчининг мақсади - талабаларга “Ўқитувчи одобномаси” махсус курси, унинг предмети, вазифалари ҳақида қуйидаги муҳим масалаларни ўргатиш):

1. Умуминсоний ва миллий ахлоқнинг моҳияти, тавсифи.

2. Касб ахлоқининг мазмуни.

3. Ўқитувчи одобномасини ўрганишнинг предмети, мақсади, вазифалари.

4. Ўқитувчи одобининг таърифи, қонуниятлари, манбалари.

II. ОЙДИНЛАШТИРИЛГАН МАҚСАДЛАР (Мавзунинг мазмуни таълимнинг натижаси яъни ўқувчининг ўрганиш мақсадлари сифатида тест саволлари, ўқув вазифалари шаклида куйидагича ифодаланади, яъни стандартлаштирилади):

1. Ахлоқ тушунчасининг таърифини айтинг?

Эталон (тўғри жавоб): Ахлоқ - ижтимоий онг шаклларида бири бўлиб, киши ҳуқуқини бошқариб турувчи, инсонга, Ватанга, меҳнат-га, мулкка, табиатга муносабатини билдирувчи ахлоқий талаблар мажмуидир.

2. Асосий ахлоқий тушунчаларни санаб кўрсатинг?

Тўғри жавоб: ахлоқ, одоб, этика, умуминсоний ахлоқ, миллий ахлоқ, шахс ахлоқи, касб ахлоқи.

3. Одоб сўзининг маъносини айтинг.

Тўғри жавоб: Одоб деганда расм-таомил, ҳуқуқ-одатлар мажмуи, муомала-муносабатларнинг хусусиятлари, амалий хатти-ҳаракатлар тушунилади.

4. Этика тушунчасига таъриф беринг.

Тўғри жавоб: Этика - ахлоқ ҳақидаги фан.

5. Умуминсоний ахлоқ тушунчасини таърифланг.

Тўғри жавоб: Ҳамма миллатларга, инсонларга хос умумий ахлоқий тушунчалар мажмуи (ватанпарварлик, меҳнатсеварлик, инсонпарварлик кабилар).

6. Миллий ахлоқ тушунчасининг мазмуини айтинг.

Тўғри жавоб: Умуминсоний ахлоққа хос хусусиятларни сақлаган ҳолда айнан шу миллат кишиларига хос бўлган ахлоқий сифатлар, хусусиятларни англатади (масалан, ўзбекларга хос ҳаё, иффат, меҳмондўстлик кабилар).

7. Умуминсоний ва миллий ахлоқ тушунчаларини қатъий чегаралаш мумкинми?

Тўғри жавоб: мумкин эмас.

8. Касб ахлоқининг таърифини айтинг.

Тўғри жавоб: Фаолиятнинг маълум бир соҳаси билан

шуғулланувчи кишиларга хос ахлоқий нормалар, талаолар мажмуи касб ахлоқи дейилади.

9. Умуминсоний ва миллий ахлоқ билан касб ахлоқининг ўзаро муносабатини айтинг.

Тўғри жавоб: Умумийлик билан хусусийлик ўртасидаги муносабатдир.

10. Қандай касб эгалари ахлоқий нормаларга қатъий амал қилиши зарурлигини айтинг.

Тўғри жавоб: Меҳнат объекти инсон бўлган касб эгалари.

11. Ўқитувчининг юксак маънавий ахлоқий сифатлари нимадан далолат беради?

Тўғри жавоб: Педагогик касбида ишлашга яроқли эканлигини кўрсатади.

12. Кадрларнинг ахлоқий сифатларига қуйилган талаб Миллий дастурда қандай ифодаланганини айтинг.

Тўғри жавоб: "...юксак маънавий ва ахлоқий талабларга жавоб берувчи юқори малакали" бўлиш.

13. Таълим тўғрисида Ўзбекистон Республикаси қонунига кўра кимлар педагогик фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқига эга?

Тўғри жавоб: "Тегишли маълумоти, касб тайёргарлиги бор ва юксак ахлоқий фазилатларга эга бўлган шахслар".

14. Ўқитувчи одобномаси (педагогик этика)нинг предметини айтинг.

Тўғри жавоб: Ахлоқий тарбия жараёни, педагогик одобининг мазмуни, шакл ва усуллари.

15. Ўқитувчи одобномасининг объектини айтинг.

Тўғри жавоб: Ўқитувчи ва талабанинг ҳамкорликдаги ахлоқий фаолияти.

16. Ўқитувчи одобининг назарий асосларини айтинг.

Тўғри жавоб: Умуминсоний ва миллий ахлоқ; ҳалқимизнинг маънавий-ахлоқий қадриятлари; илмий, исломий ахлоқий ғоялар.

17. "Ўқитувчи одоби" атамаси қандай маъноларда қўлланилади?

Тўғри жавоб: тор маънода - муаллим хулқининг амалий жиҳати; кенг маънода - ўқитувчининг касб ахлоқи.

18. Ўқитувчи одоби тушунчасининг таърифини айтинг?

Тўғри жавоб: Ўқитувчи одоби - умуминсоний ва миллий ахлоқнинг тушунчалари, талабаларини таълим-тарбия жараёнида бийлаштириб, муаллимнинг ўқувчилар, ўз касбдошлари, ота-оналар, мактаб раҳбарлари билан муомала-муносабатларида ифодаланадиган касбий - ахлоқий хусусиятидир.

19. Фан қонунлари, қонуният деганда нимани тушунаси?

Тўғри жавоб: Бир хил шарт-шароитларда айнан такрорланадиган, сабаб-оқибат боғланишига эга бўлган ҳодисани.

20. Фан қонуниятларининг муҳим хусусиятини айтинг?

Тўғри жавоб: Об'ектив ҳарактерга эгалиги.

21. "Ўқитувчи одоби" қўлланмасида ўқитувчи одобининг умумий қонуниятларидан нечтаси ва хусусий қонуниятлардан нечтаси ифодаланган?

Тўғри жавоб: Умумий қонуниятлардан учтаси; хусусий қонуниятлардан 9 таси келтирилган (қаранг 12-бет).

22. "Ўқитувчи одобномаси" курсини ўрганишнинг мақсади, вазифаларини айтиб беринг.

Тўғри жавоб: -Педагогик ахлоққа доир билим, кўникма ва малакаларни эгаллаш.

-Педагогик жараёнда ахлоқий муомала-муносабатларни тўғри йўналтириш, инсонпарварлаштириш;

-Ўзи-ўзини ахлоқий тарбиялаш йўллари билиб олиш.

-Педагогик - ахлоқий маданиятни эгаллаш.

23. "Ўқитувчи одобномаси"нинг манбаларини айтинг.

Тўғри жавоб:

-Ўзбекистон давлатининг таълим, тарбияга доир расмий ҳужжатлари.

-Маданий-маърифий мерос; маънавиятга, ахлоққа доир асарлар, халқ педагогикаси.

-Ўқитувчи одоби, ахлоқий тарбия ҳақида илмий таълимотлар, одобномалар.

-Таълим-тарбия тажрибалари.

III. НАЗОРАТ ТЕСТЛАРИ

1. "Ахлоқ"нинг таърифи.

A. Ахлоқ кишининг хулқи, одоби.

B. Ахлоқ ижтимоий онг шакли.

C. Ахлоқ тарбиянинг йўналишларидан бири.

D. Ахлоқ-ижтимоий онг шаклларида бири бўлиб, киши хулқини бошқариб турувчи. ватанга, инсонга, меҳнатга, мулкка, табиатга муносабатни билдирувчи талаблар мажмуи.

2. Асосий ахлоқий тушунчалар.

A. Одоб, гўзаллик, тежамкорлик.

B. Миллий ахлоқ, шахс ахлоқи, адолат.

C. Ахлоқ, этика, одоб, умуминсоний ахлоқ, миллий ахлоқ, касб ахлоқи, шахс ахлоқи.

D. Ватанпарварлик, инсонпарварлик, мулоқот маданияти, байналмилаллик.

3. Одоб сўзи нимани англатади?

A. Расм-таомул, хулқ-одатлар мажмуини, муомала хусусиятини, амалий хатти-ҳаракатларни.

B. Бошқаларни ҳурмат қилишни.

C. Яхши муомалада бўлишни.

D. Ҳалол, пок, инсофли бўлишни.

4. Этика тушунчасининг таърифи.

A. Этика - касб ахлоқи.

B. Этика - ахлоқли, одобли бўлиш.

C. Этика - ахлоқ, нафосат ҳақидаги фан.

D. Этика - ахлоқ ҳақидаги фан.

5. Умуминсоний ахлоқ, тушунчасининг таърифи.

A. Ватанпарварлик, инсонпарварлик, меҳнатсеварлик, қаҳрамонлик.

B. Ҳамма кишиларга хос инсоний руҳий хусусият.

C. Ҳамма миллатга хос сифатлар.

D. Ҳамма миллатларга, инсонларга хос умумий ахлоқий тушунчалар мажмуи.

6. Миллий ахлоқ тушунчаси нимани англатади?

A. Шу миллатга хос руҳий хусусиятни.

B. Ўзбекларга хос ахлоқий, инсоний белгиларни.

C. Шарм-ҳаё, меҳмондўстлик, иффатни.

D. Умуминсоний ахлоққа хос хусусиятларни сақлаган ҳолда айнан шу миллат кишиларига хос бўлган ахлоқий сифатлар, фазилатларни.

7. Умуминсоний ва миллий ахлоқ тушунчаларини қатъий чегаралаш мумкинми?

А Мумкин.

В Мумкин эмас.

8. Касб ахлоқининг таърифи.

А.Тиббиёт ахлоқи, ўқитувчи одоби.

В.Бирор касб эгасининг ахлоқи.

С.Фаолиятнинг маълум бир соҳаси билан шугулланувчи кишиларга хос ахлоқий нормалар, талаблар йиғиндиси.

Д.Бирор касб эгасининг ахлоқий, маънавий, эстетик сифатлари мажмуи.

9.Умуминсоний ва миллий ахлоқ билан касб ахлоқининг ўзаро муносабати.

А.Умумийлик билан хусусийлик ўртасидаги муносабат.

В.Жинс тушунча билан тур тушунча ўртасидаги алоқа.

С.Умуминсоний сифатлар билан касбий сифатлар ўртасидаги муносабат.

10. Қандай касб эгалари ахлоқий нормаларга қатъий амал қилиши зарур.

А.Ўқитувчилар, артистлар, санъаткорлар.

В.Шифокорлар, савдогарлар, ҳакамлар.

С.Раҳбарлар, ҳунармандлар, тадбирокорлар.

Д.Меҳнат объекти инсон бўлган касб эгалари.

11.Ўқитувчининг юксак маънавий-ахлоқий сифатлари нимадан далолат беради?

А.Педагоглик касбида ишлашга яроқли эканлигидан.

В.Одобли, ахлоқли киши эканлигидан.

С.Ўз касбини улуғлаши, севишидан.

Д.Ҳеч нарсадан далолат бермайди.

12.Ўзбекистон Республикасида кадрларнинг ахлоқий сифатларига қўйилган талабнинг Миллий дастурда ифодаланиши.

А.Юксак маънавиятли ҳамда ахлоқли.

В.Юксак маънавий ва ахлоқий талабларга жавоб берувчи, юқори малакали.

С.Юқори малакали ҳамда юксак маънавиятли, ахлоқий фазилатли.

Д.Маънавий-ахлоқий баркамол.

13. "Таълим тўғрисидаги қонун"га биноан кимлар педагогик фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқига эга?

А.Педагогик маълумотли, маънавий-ахлоқий фазилатга эга кишилар.

В.Олий педагогик маълумотли, маънавиятли, ахлоқли мутахассислар.

С.Тегишли маълумоти, касб тайёргарлиги бор ва ахлоқий фазлатларга эга бўлган шахслар.

Д.Олий ва ўрта махсус педагогик маълумотга эга бўлган кишилар.

14. "Ўқитувчи одобномаси" (педагогик этика)нинг предмети.

А.Ахлоқий тарбия жараёни, педагогик одобининг мазмуни, шакл ва усуллари.

В.Педагогик этиканинг қонуниятлари, нормалари, принциплари.

С.Ўқитувчилик фаолиятининг ахлоқий жиҳатлари.

Д.Ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасидаги ахлоқий муносабатлар.

15. "Ўқитувчи одобномаси"нинг объекти.

А.Ўқитувчи ва талабанинг ҳамкорлиқдаги ахлоқий фаолияти.

В.Ўқитувчининг педагогик фаолияти.

С.Талабанинг ахлоқий билим ўзлаштириш жараёни

Д.Ахлоқий тарбия жараёни.

16. Ўқитувчи одобининг назарий асослари.

А.Умуминсоний ва миллий ахлоқ.

В.Халқнинг маънавий-ахлоқий қадриятлари.

С.Илмий, исломий ғоялар.

Д.Ҳамма жавоблар тўғри.

17. "Ўқитувчи одоби" атамасининг маънолари.

А.Тор ва кенг маъноларда қўлланилади.

В.Муаллим хулқининг амалий жиҳати.

С.Ўқитувчининг касб ахлоқи.

Д.Ҳамма жавоблар тўғри.

18. "Ўқитувчи одоби"нинг таърифи.

А.Муаллимнинг ахлоқий сифатлари мажмуи.

В.Ўқитувчи ва ўқувчиларга қўйиладиган ахлоқий талаблар йиғиндиси.

С.Педагогнинг профессионал - ахлоқий фазилатлари мажмуи.

Д.Муаллимнинг ўқувчилар, касбдошлари, ота-оналар, мактаб раҳбарлари билан муомала-муносабатларида ифодаланадиган касбий-ахлоқий хусусият.

19. Фан қонунлари, қонуниятлар.

А. Табиатни ҳаракатлантирувчи кучлар.

В. Жамиятнинг ривожланиш тенденциялари.

С. Табиат ва жамиятнинг тараққиёт қонунлари.

Д. Бир хил шарт-шароитларда айнан такрорланадиган, сабаб-оқибат боғланишларига эга бўлган ҳодиса.

20. Фан қонуниятларининг муҳим хусусияти.

А. Об'ектив ҳарактерга эгалиги.

В. Суб'ектив ҳарактерга эгалиги.

С. Иккала жавоб ҳам тўғри.

21. "Ўқитувчи одоби" қўлланмасида ўқитувчи одобининг умумий ва хусусий қонуниятларидан нечаси ифодаланган?

А. Умумий қонуниятлардан бештаси.

В. Хусусий қонуниятлардан ўнтаси.

С. Умумий қонуниятлардан учтаси, хусусий қонуниятлардан тўққизтаси.

Д. Қонун ва қонуниятлар ифодаланмаган.

22. "Ўқитувчи одобномаси" курсини ўрганишнинг мақсади, вазифалари.

А. Педагогик ахлоққа доир билим, кўникма ва малакаларни эгаллаш.

В. Педагогик жараёнда ўзаро муомала-муносабатларни инсонпарварлаштириш.

С. Ўз-ўзини ахлоқий тарбиялаш йўлларини билиб олиш.

Д. Педагогик ахлоқий маданиятни эгаллаш.

Е. Ҳамма жавоблар тўғри.

23. "Ўқитувчи одобномаси"нинг манбаълари.

А. Ўзбекистон Президентининг, давлатнинг таълим ва тарбияга доир расмий ҳужжатлари.

В. Маданий-маърифий мерос, маънавиятга, ахлоққа доир асарлар.

С. Ўқитувчи одоби, ахлоқий тарбия ҳақидаги илмий таълимотлар, одобномалар.

Д. Таълим-тарбияга доир тажрибалар.

Е. Ҳамма жавоблар тўғри.

МУНДАРИЖА

Сўз боши	3
Таълим-тарбияга ёндашувлар.....	5
Педагогик технология - таълимнинг тизимли усули.....	10
Педагогик тизим.....	15
Таълим технологияларининг ривожланиш босқичлари.....	17
Талабанинг билим ўзлаштириш даражалари.....	19
Ўқув жараёни	23
Ўқув машғулоти лойиҳалаштириш.....	32
Таълим мақсадларини оидинлаштириш.....	35
Таълим мақсадларини тест (назорат) вазифаларига айлантириш.....	45
Таълим мақсадларига эришиш йўллари (усуллари).....	57
Таълим мақсадига эришилганлигини баҳолаш.....	59
Ўзлаштиришнинг юқори даражалари учун педагогик технологиялар.....	63
Иловалар:	
Стандартлаштирилган дарс лойиҳасидан намуналар.....	66
“Педагогик технология - таълимнинг тизимли усули” мавзусини педагогик технология усули билан ўрганишнинг лойиҳаси.....	66
“Ўқитувчи одобномасининг предмети, вазифалари” мавзусини педагогик технология усули билан ўрганишнинг лойиҳаси.....	72

АДАБИЙ-БАДИИЙ НАШР

ЯНГИ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Ўзбек тилида

Техник муҳаррир: Ч.Раҳмонов

ИБ № 0438

Теришга 28.06.2000 йилда берилди. Босишга 23.10.2000 йилда рухсат этилди. Бичими 60x84 1/16. Газета қоғози. Офсет усулда босилди. Шартли босма табағи 4,65. Шартли кр.оттиск 4,78. Нашр табағи 3,61. 94-99-шартнома. 2282-буюртма. 2000 нусхада. Эркин нархда.

“Насаф” нашриёти, 730018, Қарши шаҳри, Мустақиллик шоҳ кўчаси, 22-уй.

Ўзбекистон Республикаси матбуот Давлат қўмитаси Қашқадарё вилоят матбуот бошқармасининг вилоят босмахонасида босилди.

730018, Қарши шаҳри, Мустақиллик шоҳ кўчаси, 22.